LR Labklājības ministrijas ESF nacionālās programmas projekts „Kapacitātes stiprināšana nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politikas izstrādē un ieviešanā iesaistītajām institūcijām" Nr. VPD1/ESF/NVA/04NP/3.1.4/0001/0007

VADLĪNIJAS MĀCĪBU GRĀMATU VĒRTĒŠANAI NO DZIMUMU LĪDZTIESĪBAS ASPEKTA

LR Labklājības ministrijas ESF nacionālās programmas projekts "Kapacitātes stiprināšana nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politikas izstrādē un ieviešanā iesaistītajām institūcijām" N r. VPD1/ESF/NVA/04NP/3.1.4/0001/0007

Vadlīnijas mācību grāmatu vērtēšanai no dzimumu līdztiesības aspekta

Labklājības ministrija

Rīga, 2005

Autori: Arina Bogdzeviča, Elīna Celmiņa, Ligita Grigule,
Inese Ķīkule, Anna Rāta

**Projekts finansēts no Eiropas Sociālā fonda līdzekļiem un
Latvijas Republikas budžeta**

Labklājības ministrija, 2005
SIA "ULMA"

ISBN 9984-569-55-1

Saturs

Ievads ---- **4**
1. Vadlīniju mērķis un pamatojums ---- **5**
1.1. Kāds ir vadlīniju mērķis, uzdevumi un mērķauditorija? ---- 5
1.2. Kāpēc nepieciešams iekļaut dzimumu līdztiesības aspektus mācību grāmatu vērtēšanas kritērijos? ---- 6
2. Ar dzimumu līdztiesību saistītie jautājumi ---- **11**
2.1. Kas ir dzimums? ---- 11
2.2. Kādēļ ir svarīgi runāt par dzimumu lomām? Vai dzimumu lomas ir sociāli iemācītas vai bioloģiski noteiktas? ---- 13
2.3. Kādas ir biežāk izplatītās dzimumu nevienlīdzības izpausmes un stereotipi Latvijā? ---- 14
3. Dzimumu līdztiesības principu ievērošana mācību grāmatās ---- **22**
3.1. Mācību satura ietekme uz skolēniem ---- 22
3.2. Dzimumu lomu analīze mācību grāmatās: ieskats pētījumu rezultātos ---- 26
4. Mācību grāmatu novērtēšana ---- **28**
Literatūras saraksts ---- **58**

Ievads

Labklājības ministrijas īstenotās ES struktūrfondu nacionālās programmas projektā "Kapacitātes stiprināšana nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politikas izstrādē un ieviešanā iesaistītajām institūcijām" izstrādātas "Vadlīnijas mācību grāmatu veidotājiem: dzimumu līdztiesības principu integrēšana mācību grāmatās" un "Vadlīnijas mācību grāmatu vērtēšanai no dzimumu līdztiesības aspekta".

"Vadlīnijas mācību grāmatu vērtēšanai no dzimumu līdztiesības aspekta" mācību grāmatu[1] vērtētājiem palīdzēs orientēties dzimumu līdztiesības jautājumos un veiksmīgi sniegt ieteikumus mācību grāmatu pilnveidošanai, kā arī lietotājiem izvēlēties no plašā mācību grāmatu klāsta piemērotākās.

Viens no galvenajiem demokrātiskas sabiedrības pīlāriem ir cilvēktiesības, kuras nav iespējams garantēt bez dzimumu līdztiesības principu ievērošanas. Dzimumu līdztiesības nodrošināšana ietekmē visas tautas un ilgtspējīgas ekonomiskās un sociālās situācijas attīstību. Tādēļ dzimumu līdztiesība nav jautājums, kas attiecas uz šauru speciālistu loku, bet gan plaša tēma, kas skar jebkuru politikas un dzīves jomu.

Pasaules Ekonomikas foruma 2005. gadā veiktā pētījuma[2] par dzimumu atšķirīgo situāciju pasaules valstīs rezultāti rāda, ka pasaules mērogā Latvija neizskatās slikti (11. vieta starp 58 valstīm). Analizējot pētījuma kritērijus, redzams, ka aizvien ir pozīcijas, kurās Latvijai jāstrādā, lai rādītāji tiktu uzlaboti. Piemēram, veselības jomā ir jādomā, kā mazināt vīriešu mirstību no ārējiem nāves cēloņiem (alkohols, pašnāvības, satiksmes negadījumi), daudz darba jāvelta, lai mazinātu Latvijai raksturīgo nabadzības feminizāciju[3], jo Latvijā pastāv tendence, ka sievietes strādā zemu apmaksātās profesijās. Savukārt izglītības sistēmā jānovērš joprojām pastāvošie dzimumu stereotipi par sieviešu un vīriešu lomām sabiedrībā.

[1] Šajā materiālā atbilstoši IZM mācību līdzekļu – mācību grāmatu apstiprināšanas nolikumam (IZM 12.05.2003. rīk. Nr. 213) ar mācību grāmatām saprot visu komplektizdevumu – tematiski un vizuāli saskaņotu patstāvīgu izdevumu kopumu.

[2] *Lopez-Claros A., Zahidi S.* Women's Empowerment: Measuring the Global Gender Gap. – Geneva: World Economic Forum, 2005.

[3] Pētījumi liecina, ka liela nabadzīgo cilvēku daļa ir sievietes un zemāk par valdības noteikto nabadzības robežu atrodas vairāk tādu mājsaimniecību, kurās galvenais pelnītājs ir sieviete, nekā to, kurās galvenais pelnītājs ir vīrietis.

Tas ļauj secināt, ka Latvija nav darījusi visu iespējamo, lai nodrošinātu sabiedrības ilgtspējīgu attīstību, kur sievietēm un vīriešiem tiek piešķirta vienāda vērtība, tiesības, atbildība un pieeja resursiem un kur abu dzimumu ieguldījums sabiedrības labā un problēmas tiek uztvertas kā līdzvērtīgas.

Vadlīnijās uzsvars likts nevis uz bioloģiskā dzimuma, bet gan uz sociālā dzimuma aspektu analīzi. Tas ietver sabiedrības noteiktos "rāmjus" par to, ko pienākas darīt sievietēm un ko vīriešiem, kas ir sievišķīgi un kas ir vīrišķīgi. Šādi nepamatoti uzskati, kas balstīti uz subjektīviem pieņēmumiem, ierobežo vēl nepieaugušo zēnu un meiteņu uzvedību, iespējas u. tml.

Apzinoties, ka sabiedrības veidošanās procesā izšķirošā loma ir izglītībai un pārmaiņas sabiedrībā visefektīvāk iespējams īstenot ar izglītības starpniecību, rodas nepieciešamība rūpīgāk pievērsties mācību materiāliem. Mācību materiāli bērniem māca ne tikai konkrēto mācību priekšmetu (matemātiku, ģeogrāfiju un literatūru) vien. Mācību grāmatās sniegtā informācija par sieviešu un vīriešu lomu ģimenē, sabiedrībā vai noteiktā vēstures posmā, par katram dzimumam piedēvēto prestižu, par katra dzimuma darbības jomām u. tml. ietekmē skolēnu individualitātes veidošanos. Tādēļ mācību grāmatu tapšanā iesaistītajiem vajadzētu izjust īpašu atbildību par nākotnes sabiedrības veidošanu un pietiekami rūpīgi pievērsties tādu jautājumu atspoguļošanai, kas var ietekmēt zēnu un meiteņu iespējas nākotnē.

1. Vadlīniju mērķis un pamatojums

1.1. Kāds ir vadlīniju mērķis, uzdevumi un mērķauditorija?

Vadlīniju mērķis ir veicināt dzimumu līdztiesības principu ievērošanu mācību grāmatās.

Vadlīniju uzdevumi ir:

- izskaidrot dzimumu līdztiesības jautājumu būtību;
- sniegt informāciju par tipiskajiem dzimumu lomu attēlojumiem mācību grāmatās un to ietekmi uz skolēniem;
- sniegt kritērijus, pēc kuriem izvērtēt dzimumu līdztiesības principu ievērošanu.

Vairākkārt notikušajās diskusijās par izglītības sistēmas svarīgo nozīmi nākotnes sabiedrības, tajā skaitā uz cilvēktiesību pamatprincipiem

balstītas sabiedrības, veidošanā ir piedalījušies dažādi izglītības sistēmas pārstāvji. Tomēr līdz šim Latvijā nav notikušas diskusijas tieši ar grāmatu veidotājiem un izvērtētājiem par viņu lomu grāmatu veidošanas procesā. Redaktoriem, aprobētājiem, izdevējiem un citiem mācību līdzekļu veidošanā iesaistītajiem speciālistiem nav īpašu kursu un tālākizglītības programmu, kas attīstītu izpratni par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Turklāt trūkst arī konkrētu kritēriju, kas palīdzētu izvērtēt dzimumu līdztiesības principu ievērošanu.

Ņemot vērā to, ka galvenais vadlīniju mērķis ir nodrošināt dzimumu līdztiesības principu ievērošanu mācību grāmatās, tās domātas:

- skolotājiem, kas izmēģina mācību grāmatas (t. i., aprobē);
- ekspertiem, kas novērtē un apstiprina jaunās mācību grāmatas;
- topošo un strādājošo pedagogu izglītotājiem, lai sekmētu pedagogu sagatavošanu un kvalifikācijas celšanu;
- visiem, kas strādā skolā, lai veidotu mūsdienīgu mācību procesu un pilnvērtīgi realizētu standartā noteiktās prasības.

Par materiālu varētu ieinteresēties arī plašāka sabiedrība, tajā skaitā vecāki, kuriem materiāls palīdzētu izvērtēt un izdarīt secinājumus par izglītības atbilstību mūsdienu dzīves prasībām un vērtībām.

1.2. Kāpēc nepieciešams iekļaut dzimumu līdztiesības aspektus mācību grāmatu vērtēšanas kritērijos?

Statistika, pētījumi, iedzīvotāju aptaujas un ikdienas pieredze ļauj izdarīt secinājumus par Latvijas iedzīvotāju dzīvesveidu, uzvedību, paradumiem un uzskatiem. Tie liecina, ka mūsu valstī vēl nav pilnībā izdevies nodrošināt dzimumu līdztiesību. Nereti grūtības rada neizpratne par šiem jautājumiem, uztverot to kā abu dzimumu vienādošanu.

Dzimumu līdztiesība nozīmē nevis sieviešu un vīriešu vienādošanu, bet gan vienādu iespēju nodrošināšanu abu dzimumu pārstāvjiem. Latvija savu apņemšanos īstenot dzimumu līdztiesību ir paudusi, pievienojoties virknei starptautisku līgumu, kuri vēršas pret jebkuru dzimumu diskrimināciju:

- ANO 1949. gada 2. decembra Konvencija par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatāciju no trešo personu puses (Latvijā spēkā no 13.07.1992.);

- ANO 1952. gada 20. decembra Konvencija par sieviešu politiskajām tiesībām (Latvijā spēkā no 13.07.1992.);
- ANO 1956. gada 20. februāra Konvencija par precētas sievietes pilsonību (Latvijā spēkā no 14.04.1994.);
- ANO 1979. gada 18. decembra Konvencija par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu (*CEDAW*) (Latvijā spēkā no 14.05.1992.);
- 1995. gada 15. septembrī ANO Ceturtajā pasaules sieviešu konferencē pieņemtā rīcības platforma sieviešu stāvokļa uzlabošanai (konferences laikā Pekinā (Ķīnā) to parakstīja arī Latvijas valdība);
- ANO 2003. gada 25. decembra Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to (Latvijā spēkā no 24.06.2004.);
- Eiropas Savienības direktīvas par vienādu samaksu, vienādu pieeju precēm un pakalpojumiem, darba samaksu, pieejamību un apstākļiem, vienādu attieksmi pret nodarbinātību un profesiju, ģimenes un darba dzīves saskaņošanu.

Dzimumu līdztiesība ir attiecināma gan uz *de jure* (formālo), gan *de facto* (reālo) līdztiesību. Formāli Latvijas normatīvajos aktos ir nodrošināta dzimumu līdztiesība. Tomēr, lai radītu patiesu dzimumu līdztiesību visās dzīves jomās, nepieciešami īpaši pasākumi.

Pirmie stratēģiskie soļi dzimumu līdztiesības politikas ieviešanai Latvijā bija likumu[4] un politiku analīze[5] no dzimumu līdztiesības aspekta, kam sekoja Ministru kabineta 2001. gada 16. oktobrī akceptētā koncepcija dzimumu līdztiesības īstenošanai. Tika radīti vairāki instrumenti dzimumu līdztiesības politikas izstrādei un īstenošanai – izveidoja Starpministriju koordinācijas darba grupu dzimumu līdztiesības jautājumos un Dzimumu līdztiesības padomi.

[4] *Kavasa D.* Latvijas likumdošanas analīze dzimtes jautājumu perspektīvā. – 1999. Pētījumā tika analizēta LR Satversme, Civillikums, Krimināl kodekss, Latvijas Krimināllikums, Latvijas Darba likumu kodekss, Darba likuma projekts, likumdošana par sociālo nodrošināšanu.

[5] *Neimane A.* Latvijas sabiedriskās politikas analīze no dzimumu perspektīvas. – 1999. Pētījumā tika analizēta nodarbinātības, izglītības un kultūras, veselības, ģimenes un iedzīvotāju, kā arī nacionālās drošības un aizsardzības politika.

Priekšnoteikums Koncepcijas īstenošanai ir pasākumu programma, kurā iezīmēti galvenie Latvijas situācijai atbilstošie uzdevumi un rīcības virzieni. 2004. gada 8. septembrī Ministru kabinetā tika akceptēta programma dzimumu līdztiesības īstenošanai 2005.–2006. gadam. Programmas mērķis un tajā noteiktie pasākumi ir vērsti uz sabiedrības izglītošanu, informēšanu un attieksmes maiņu pret dzimumu līdztiesības jautājumiem, izglītības, nodarbinātības, iekšlietu, tieslietu jomās, kā arī visā valsts pārvaldē.

Visos iepriekš minētajos starptautiskajos un Latvijas dokumentos izvirzītās prasības iespējams īstenot, tikai sekmējot pārmaiņas vairākās jomās vienlaikus. Lai veicinātu sabiedrības ilgtspējīgu attīstību, kas īsteno mūsdienu paaudzes vajadzības, neradot draudus nākamo paaudžu vajadzībām, izšķirošais faktors ir izglītība. Papildus iepriekš minētajām aktivitātēm būtu jāņem vērā, ka Apvienoto Nāciju Organizācija savā ziņojumā 2004. gadā par Latvijas sasniegto dzimumu diskriminācijas novēršanā norādīja, ka bažas rada tas, ka joprojām pastāv patriarhāla attieksme un mācību grāmatās attēloti tradicionālie stereotipi par sieviešu un vīriešu lomu ģimenē un vispār sabiedrībā, tādēļ Latvijai iesaka pastiprināt savus centienus izskaust dzimumu stereotipizāciju un rosināt meiteņu un zēnu izglītības izvēles iespēju dažādību.[6]

Izglītībai ir izšķiroša loma sabiedrības veidošanās procesā. Tādēļ, ja sabiedrībā nepieciešamas pārmaiņas, iespējams, efektīvākais veids, kā tās īstenot, ir ar izglītības sistēmas starpniecību, kas jaunatnei sniedz turpmākajai attīstībai nepieciešamās iemaņas un vērtības. Lai sekmētu pārmaiņas sabiedrībā, pārmaiņām izglītībā jāatspoguļo ne tikai šā brīža sociālās un politiskās tendences, bet zināmā mērā jāparedz šo tendenču attīstība un jāpielāgojas iespējamām vajadzībām nākotnē. Citiem vārdiem sakot, izglītība ir galvenais nākotnes veidošanas instruments. Turklāt viens no mūsdienu izglītības uzdevumiem ir kultūru daudzveidības (nacionalitātes, valodas, reliģiskās piederības, dzimuma u. c.) respektēšana un vienlīdzīgu iespēju nodrošināšana.

[6] Apvienoto Nāciju Organizācijas Sieviešu diskriminācijas izskaušanas komitejas ziņojums. 30. sesija (2004. gada 12.–30. janvārī). 31. sesija (2004. gada 6.–23. jūlijā). Ģenerālā Asambleja, oficiālie protokoli. 59. sesija. Pielikums Nr. 38 (A/59/38).

Laikā no 1998. gada līdz 2008. gadam Latvijā tiek realizēta vispārējās izglītības satura reforma, kuras mērķis ir pilnveidot vispārējās izglītības saturu tā, lai radītu iespējas ikvienam skolēnam veidoties par garīgi un fiziski attīstītu, brīvu un radošu personību, kura orientēta turpināt izglītošanos atbilstoši savām spējām, interesēm un sabiedrības vajadzībām un kura spēj dzīvot un sevi realizēt demokrātiskā sabiedrībā.[7] Katram skolēnam jāiegūst tādas zināšanas, prasmes un vērtības, kas palīdz kļūt par aktīvu, demokrātisku un atbildīgu pilsoni un ļauj piedalīties lēmumu pieņemšanā gan individuāli, gan sabiedrībā. Lai skolēns varētu sniegt savu ieguldījumu ilgtspējīgas attīstības sekmēšanā, visu mācību priekšmetu standartos ir iekļauti ilgtspējīgu attīstību sekmējoši vides, drošības un veselības jautājumi.

Standartā tiek atzīts, ka mācību saturs un mācību process nevar būt neitrāls. To veido skolotāji, mācību līdzekļu autori, un katram no viņiem ir sava nostāja, uzskati, vērtīborientācija. Arī skolēni nāk uz skolu katrs ar savu iepriekšējo pieredzi (tā ir etniskā piederība, nacionalitāte, rase, sociālekonomiskā pieredze, valoda, dialekts, reliģiskā piederība, dzimums un ģeogrāfiskā izcelsme, u. tml.). Lai īstenotu humānu vērtībizglītību un efektīvu mācīšanos, skolotājam jāņem vērā šīs atšķirības un jāmāca skolēniem kritiski izvērtēt sniegto informāciju un veidot pašiem savus patstāvīgus spriedumus.

Viens no svarīgākajiem izglītības satura komponentiem, kā arī efektīvs līdzeklis jaunu pedagoģisko pieeju un metodisko inovāciju ieviešanā mācību procesā ir mācību grāmatas. Mācību grāmatas māca meitenēm un zēniem ne tikai literatūru, matemātiku, vēsturi utt., tās attēlo arī sieviešu un vīriešu lomu un nozīmi noteiktos vēstures procesos, profesionālo, ģimenes un ikdienas pienākumu sadalē u. tml. Psihologi uzsver, ka mācību grāmatās parādītajiem lomu modeļiem ir būtiska loma bērna identitātes izjūtas attīstībā un sekošanas paraugpiemēru izvēlē, taču mācību grāmatās attēlotie modeļi bieži vien neatbilst reālajā dzīvē sastopamajiem.[8]

[7] Vispārējās izglītības satura reformas koncepcija. Apstiprināta ar IZM 1998. gada 8. aprīļa rīkojumu Nr. 202.
[8] *Pičukāne E., Ķikule I., Zemīte S.* Dzimuma lomu attēlojums mācību grāmatās latviešu valodā. – Rīga: Latvijas Dzimumu līdztiesības apvienība, 2002. – http://www.politika.lv/polit_real/files/lv?zinojums_dzimgram.pdf

Ar mācību grāmatu izdošanu Latvijā nodarbojas vairāk nekā 20 apgādu. Gada laikā Latvijā vidēji izdod vairāk nekā 100 skolas mācību grāmatu. Kā liecina Latvijā veikts pētījums,[9] mācību grāmatās ir novērojama nevienlīdzīga situācija dzimumu lomu attēlojumā. Gandrīz visās mācību grāmatās gan tekstos, gan attēlos vairāk tiek parādīti vīrieši. Analizējot mācību grāmatu attēlus un tekstus, konstatēti dzimumu stereotipi mājsaimniecības darbu sadalē, mācību darbā, nodarbēs brīvajā laikā un profesionālajā sfērā, rezultātā skolēni iegūst ierobežotu un vienpusīgu priekšstatu par karjeras un ikdienas dzīves iespēju daudzveidību. Turklāt mācību grāmatas nepilnīgi atspoguļo vidi, kādā skolēni dzīvo ikdienā. Reālajā dzīvē mājsaimniecībā un ikdienas dzīvē ienāk tehnika, kas pārveido darbošanās veidus un tradicionāli lietotos priekšmetus, bet mācību grāmatās šīs pārmaiņas nav vērojamas. Skolotāju un vecāku sniegtie dati liecina, ka daļa no bērniem dzīvo nepilnās ģimenēs, taču mākslinieki atspoguļo tipisku ģimeni un vecmodīgu pienākumu sadali ģimenē.

Tātad kopumā var secināt, ka vadlīniju dzimumu līdztiesības principu ievērošanai mācību procesā izstrādes nepieciešamība ir saskatāma vairākos līmeņos. Pirmkārt, dzimumu līdztiesības nodrošināšana, t. sk. arī attiecībā uz izglītību, ir noteikta starptautiskās konvencijās, direktīvās, lēmumos un programmās. Otrkārt, Latvija kā demokrātiska valsts ir apņēmusies un tiecas īstenot dzimumu līdztiesības principu ieviešanu visās rīcībpolitikas un dzīves jomās, jo tādējādi iespējams pilnvērtīgi izmantot sieviešu un vīriešu potenciālu un nodrošināt ilgtspējīgu tautas attīstību. Treškārt, izglītība ir instruments, ar kura palīdzību visefektīvāk iespējams īstenot sabiedrībā nepieciešamās pārmaiņas, bet Latvijā mācību process pagaidām nenotiek saskaņā ar dzimumu līdztiesības principiem. Visbeidzot – dzimumu līdztiesības principu ievērošana mācību grāmatās ļautu izvairīties no stereotipisku lomu ieaudzināšanas, tādējādi veicinot visu skolēnu, meiteņu un zēnu, pilnvērtīgu attīstību un paverot plašākas nākotnes iespējas.

[9] Skat. iepriekšējo.

2. Ar dzimumu līdztiesību saistītie jautājumi

2.1. Kas ir dzimums?

Latviešu valodā jēdziens "dzimums" parasti apzīmē sieviešu un vīriešu bioloģisko dzimumu. Taču dzimums ir gan bioloģisks, gan arī sociāli veidots. Citās valodās bioloģiskais un sociālais dzimums bieži vien tiek apzīmēts atšķirīgi, lietojot divus jēdzienus – *sex* un *gender*, kas skaidri nošķir bioloģisko un sociālo dzimumu.

Bioloģiskais dzimums (angliski *sex*) nozīmē bioloģisko piederību sievietēm vai vīriešiem, viņu bioloģiskās funkcijas.

Vēsturiski cilvēka bioloģiskais dzimums tika noteikts pēc ārējām dzimumorgānu atšķirībām un bērns tika audzināts atbilstoši savam dzimumam. Mūsdienās bioloģiskais dzimums ietver ne tikai ārējās dzimumu atšķirības, bet arī ķermeņa hormonālo un hromosomu uzbūvi. Jau pirms dzimšanas atbilstoši hromosomām notiek arī atšķirīga smadzeņu attīstība, kas redzama pusaudžu vecumā, kad organisms izstrādā noteiktus hormonus, kuru ietekmē pusaudžiem parādās sekundārās dzimuma pazīmes. Neskatoties uz bioloģiskajām atšķirībām visos līmeņos, līdzību sievietes un vīrieša ķermenī ir daudz vairāk nekā atšķirību.[10]

Sociālais dzimums (angliski *gender*) ir specifisku kultūras ietekmē veidojušos īpašību kopums, kas nosaka sieviešu un vīriešu sociālo uzvedību. Šis jēdziens raksturo sociāli izveidojušās attiecības starp vīriešiem un sievietēm. Sociālā dzimuma apzināšanās notiek socializācijas ietekmē – sociālo procesu rezultātā indivīds iegūst sociālo pieredzi, darbojoties un kontaktējoties ar citiem, indivīds iemācās noteiktas normas un vērtības, kas ļauj viņam funkcionēt kā sabiedrības loceklim. Galvenie socializācijas mehānismi ir identifikācija un tipizācija. Pirmais izpaužas kā bērnu imitēta sava dzimuma pieaugušo uzvedība, otrais nozīmē aktīvu pieaugušo iesaistīšanos audzināšanas procesā, apbalvojot un sodot bērnu. Piemēram, zēni tiek apbalvoti par rīcību, kas konkrētajā sabiedrībā tiek uzskatīta par vīrišķīgu, un nosodīti par sievišķīgu rīcību.[11]

[10] *Костикова И. В.* Введение в гендерные исследования. – Москва, 2005.
[11] Skat. iepriekšējo.

Dzimumu līdztiesība ir situācija, kad vīrieša un sievietes loma sabiedrības attīstībā tiek atzīta par līdzvērtīgu, viņiem tiek piešķirtas vienādas tiesības un vienāda atbildība, nodrošināta vienāda pieeja resursiem un to izmantošanas iespējas. Vīrieša un sievietes ieguldījums sabiedrības labā un viņu problēmas tiek uztvertas kā līdzvērtīgas.[12]

Dzimumu līdztiesība nozīmē nevis sieviešu un vīriešu vienādošanu, bet gan vienādu iespēju nodrošināšanu abu dzimumu pārstāvjiem.

Socializācijas ietekmē apzinoties savu dzimumu, veidojas **dzimumsociālās lomas** – viss, ko persona apzināti vai neapzināti runā vai dara, parādot, ka viņa ir sieviete vai vīrietis. Tās ir manieres, runas veids, saskarsme ar cilvēkiem, ģērbšanās stils, intereses un ieradumi.

Sabiedrības izveidotus "rāmjus" jeb uz aizspriedumiem, nekritiskiem pieņēmumiem un neobjektīvu vērtējumu balstītus uzskatus par vīriešiem un sievietēm piemītošām īpašībām (t. sk. lomām, nodarbošanos, fiziskajām īpašībām) sauc par **dzimumstereotipiem**. Dzimumstereotipi ļoti bieži veido dzimumdiskriminācijas pamatu, liedzot viena vai otra dzimuma pārstāvim izvēlēties noteiktu nodarbinātības veidu vai uzvedību.[13]

Dzimumdiskriminācija iespējama tiešā un netiešā veidā. **Tiešā** diskriminācija izpaužas situācijās, kad sievietei vai vīrietim tiešā veidā ir liegta kāda iespēja tikai viņa vai viņas dzimuma dēļ. **Netiešā** diskriminācija izpaužas situācijās, kurās sievietei vai vīrietim ir liegta iespēja īstenot savas tiesības sociālo, ekonomisko, kultūras, vēsturisko vai citu faktoru, bet ne dzimuma dēļ, tomēr tās rezultātā viena dzimuma iespējas vai ieguvumi nav līdzvērtīgi.[14]

Piemēram, Latvijas Dzelzceļa darba koplīgums paredz papildu brīvdienas tām darbiniecēm, kurām ir divi bērni vecumā līdz 12 gadiem. Tajā pašā laikā Latvijas Dzelzceļa darbiniekiem vīriešiem, kuriem ir bērni vecumā līdz 12 gadiem, šādas iespējas nav, līdz ar to šī norma ir tieši diskriminējoša.

Situācija, kad uzņēmumā, kur daļa darbinieku strādā nepilnu darba slodzi, darba devējs nosaka, ka uz papildu mācībām kvalifikācijas celšanai

[12] Koncepcija dzimumu līdztiesības īstenošanai. Akceptēta Ministru kabinetā 2001. gada 16. oktobrī.
[13] Dzimumu līdztiesības principa integrēšana praksē. Rokasgrāmata. – Rīga: UNDP, 2003.
[14] Skat. iepriekšējo.

var pieteikties tikai tie darbinieki, kas strādā pilnu slodzi, ir netiešas diskriminācijas piemērs, jo nepilnu slodzi strādā pārsvarā sievietes un šis ierobežojums negatīvi ietekmēs tieši sieviešu situāciju.

Savukārt, lai paātrinātu faktiskas sieviešu un vīriešu līdztiesības sasniegšanu, var īstenot īpašus pagaidu pasākumus, ko sauc par **pozitīvo dzimuma diskrimināciju**. Šie pasākumi nedrīkst izraisīt nevienlīdzību vai dažādu standartu saglabāšanu un tie ir jāpārtrauc, kad sasniegti mērķi, kas saistīti ar dzimumu līdztiesības nodrošināšanu.[15]

Piemēram, Latvijas Mazo un vidējo uzņēmumu (MVU) attīstības kreditēšanas programmā tiek atbalstīta četru dažādu veidu specifisku projektu finansēšana. Lai veicinātu sieviešu aktīvāku iesaistīšanos uzņēmējdarbībā, par vienu no īpaši atbalstāmajām grupām izvēlēti tieši sieviešu MVU.

2.2. Kādēļ ir svarīgi runāt par dzimumu lomām? Vai dzimumu lomas ir sociāli iemācītas vai bioloģiski noteiktas?

Nepieciešamību paaugstināt izpratni un veicināt diskusijas par dzimumu līdztiesības jautājumiem un dzimumu nelīdztiesības sekām uz meiteņu un zēnu vienādām iespējām un tiesībām privātajā un sabiedriskajā dzīvē apliecina fakts, ka bērni normas un attieksmes, kas cita starpā ietekmē viņu pašuztveri un personības veidošanos, iemācās skolā, kur būtiska loma ir skolotājiem un mācību grāmatām.

Sava dzimuma apzināšanās ir saistīta ne tikai ar bioloģisko dzimumu, bet arī ar personas priekšstatiem par savu dzimumu, ko viņam pašam nozīmē "būt sievietei" vai "būt vīrietim". Laikā gaitā cilvēki apgūst priekšstatus par sievietēm un vīriešiem atbilstošu izturēšanos, un tas skaidri izpaužas sieviešu un vīriešu ikdienas uzvedībā, attieksmē citam pret citu, kā arī apkārtējās pasaules uztverē.[16] Bērni tiek mācīti būt par meitenēm un zēniem, viņiem māca, ko nozīmē būt sievietei un vīrietim, kādas darbības jāveic sievietēm un kādas vīriešiem. No iemācītajiem priekšstatiem kultūras, tradīciju un sociālās pieredzes ietekmē veidojas sieviešu un vīriešu uzvedība, kas tiek dēvēta par dzimumsociālajām lomām.

[15] Skat. iepriekšējo.
[16] Whose perspective? A Guide to Gender Sensitive Analysis of the Media. – Kingston: Women's Media Watch Jamaica, 1998.

Dzimumsociālās lomas dažādās sabiedrībās atkarībā no ekonomiskās attīstības un sabiedrības struktūras ir atšķirīgas. Dzimumsociālās lomas lielā mērā ir balstītas uz vēsturiskajām tradīcijām, kas nereti neatbilst mūsdienu sabiedrības ikdienas dzīvei un notiekošajiem procesiem. Šādas mūsdienu sabiedrībai neatbilstošas lomas apgrūtina visu sabiedrības locekļu – sieviešu un vīriešu – vienlīdz aktīvu un pilnvērtīgu piedalīšanos dažādās sabiedriskajās un ģimenes dzīves aktivitātēs. Piemēram, sievietei nākas īpaši pūlēties, lai kļūtu par līdzvērtīgu kolēģi būvniecības vai informācijas tehnoloģiju jomā. Turpretī vīrietis var saskarties ar apkārtējo neizpratni, ja viņš ir izvēlējies medmāsas vai bērnudārza audzinātāja profesiju, vai pat nievājošu attieksmi, ja viņš, nevis sieviete, ir uzņēmies rūpes par jaundzimušo un bērnu audzināšanu. Sieviešu bioloģiskā funkcija – spēja dzemdēt un zīdīt bērnu – automātiski nenozīmē arī prasmi aprūpēt un audzināt bērnus. Šīs prasmes var iemācīties gan sieviete, gan vīrietis.

Pētījumos ir konstatēts, ka mazi bērni neapzinās dzimumu atšķirības attiecībā uz rotaļlietām, lai arī viņiem ir izpratne par dzimumu bioloģiskajām atšķirībām. Bioloģiskajām dzimuma lomām tipisku rotaļlietu (meitenēm – lelles, spēļu virtuves u. tml., zēniem – mašīnas) izvēle nav saistīta ar izpratni par pieaugušo bioloģiskajām dzimuma lomu atšķirībām, bet gan ar dzimuma identitāti, tas ir, sevis kā vīrieša vai sievietes apzināšanos, ko ietekmē ģenētiski un apkārtējās vides faktori.[17]

Veiktie pētījumi liecina, ka izglītības jomas pārstāvjiem trūkst izpratnes, skolās par dzimumu līdztiesības jautājumiem tiek runāts minimāli un dzimumu lomas bieži vien tiek uztvertas kā nemainīgas. Tas vēlreiz apliecina nepieciešamību kritiski izvērtēt tiešo un netiešo informāciju par dzimumu lomām mācību procesā, kas saskaņā ar pētījumu rezultātiem bieži ir balstītas uz dzimumstereotipiem.

2.3. Kādas ir biežāk izplatītās dzimumu nevienlīdzības izpausmes un stereotipi Latvijā?

Jauniešu nākotnes nodarbošanās, karjeras un dzīves ceļa izvēle sāk veidoties jau skolas vecumā. Izvēles izdarīšanu līdzās citiem faktoriem

[17] *Weinraub M., Clemens L. P., Sockloff A., Ethridge T., Gracely E., Myers B.* The development of sex role stereotypes in the third year: relationships to gender labelling, gender identity, sex-typed toy preference, and family characteristics. – http://www.ncbi.nlm.nih.gov/

(ģimene, skolotāji, mediji, u. tml.) ietekmē arī mācību grāmatu attēli un piemēri par vīriešu un sieviešu vietu sabiedrībā. Abu dzimumu līdzsvarota attēlošana mācību grāmatās, netradicionālu situāciju veidošana var ietekmēt zēnu un meiteņu nākotnes izvēli un līdzsvarot viņu priekšstatus par savām iespējām un atbildību dažādās dzīves jomās.

2004. gadā veiktā aptauja[18] liecina, ka Latvijas sabiedrībā dominē šādi priekšstati:

- vīrietim ir jābūt ģimenes apgādniekam (apgalvojumam piekrita 86,3% respondentu);
- kafejnīcās, bāros un restorānos rēķini jāmaksā vīrietim (74,1%);
- vīrietis ir ģimenes galva (73,4%);
- profesijas dalās vīriešu un sieviešu profesijās (67,7%);
- rūpes par mājsaimniecību jāuzņemas sievietei (67%);
- vīrieti nereti darbā pieņem tikai tāpēc, ka viņš ir vīrietis (64,4%).

Lai arī sieviešu un vīriešu uzskati ir vienlīdz stereotipiski, aplūkojot aptaujas rezultātus dzimumu griezumā, redzams, ka vīriešu vidū daži stereotipi ir daudz izteiktāki nekā sieviešu vidū. Vīrieši daudz vairāk nekā sievietes uzskata, ka vīrieši ir labāki politiķi, vīrietis ir ģimenes galva un rūpes par mājsaimniecību jāuzņemas sievietei. Vienīgais apgalvojums, kuram sievietes piekrīt biežāk nekā vīrieši, ir tas, ka vīrieti nereti darbā pieņem tikai tāpēc, ka viņš ir vīrietis.

Pārmaiņas sabiedrības uzskatos un attieksmē ir vitāli nepieciešamas, jo pašreizējā situācija liecina par vairākām nevienlīdzības izpausmēm. Latvijā notikušās politiskās un ekonomiskās pārmaiņas atšķirīgi skārušas vīriešus un sievietes. Sieviešu vispārējais ekonomiskais stāvoklis un iespējas darba tirgū ir sliktākas nekā vīriešiem. To raksturo tādas problēmas kā nabadzība, darba tirgus segregācija, grūtības saskaņot darba un ģimenes dzīvi.

Nabadzība – tās ir situācijas, kad cilvēka iespējas iegūt un/vai nopirkt dažādus pakalpojumus (pārtiku, komunālos pakalpojumus, izglītību, medicīnisko aprūpi, kultūras pasākumus) ir ierobežotas. Ģimenes (mājsaimniecības) iespējas iegūt dažādus pakalpojumus ir atkarīgas no

[18] Dzimumu līdztiesība Latvijā. Aptaujas rezultātu analīze. – Latvijas fakti, 2004. – www.medijuprojekts.lv

strādājošajiem ģimenes locekļiem, kā arī no strādājošo un nestrādājošo (sociālās palīdzības saņēmēju, apgādībā esošo) skaita tajā.[19]

Kopumā Latvijā vērojama situācija, ka riskam nonākt nabadzībā visvairāk ir pakļautas ģimenes ar bērniem, jaunieši un sievietes. Jauniešiem ir nepabeigta izglītība, tā neatbilst tirgus prasībām, jaunieši nemācās un viņu vidū ir augsts bezdarbs. Sieviešu nabadzības risks savukārt saistīts ar to, ka sievietes strādā sliktāk atalgotos darbos un vidēji pelna mazāk nekā vīrieši, sievietes vidēji saņem mazākas pensijas nekā vīrieši, ģimenēs ar bērniem, kurus uztur tikai viens apgādnieks, parasti tā ir māte.

1. tabula
Sabiedrības uzskati par sievietēm un vīriešiem piemērotām profesijām[20]

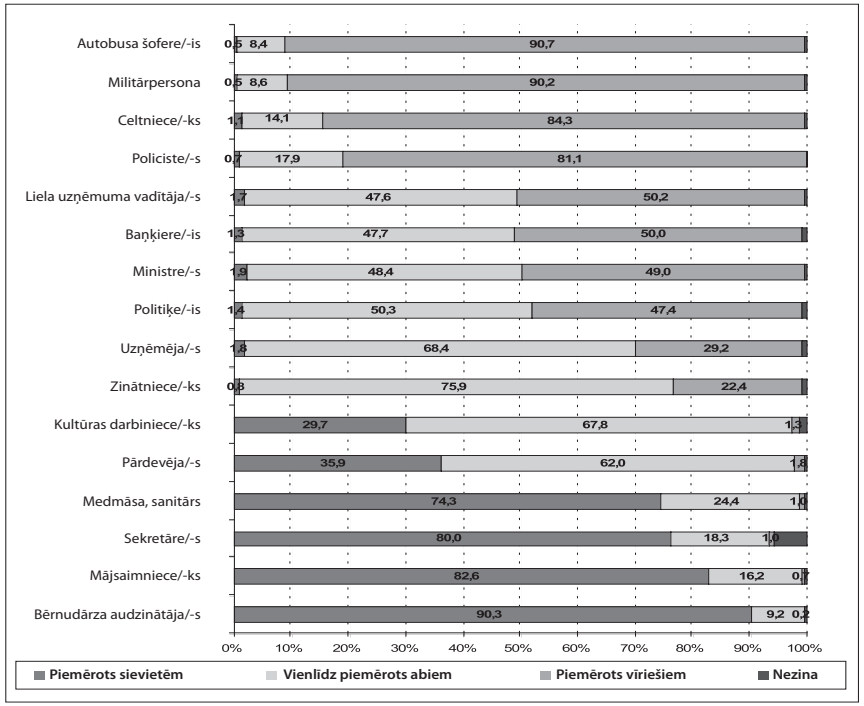

[19] Kā dzīvosim Latvijā 2015. gadā? Ziņojums par tūkstošgades attīstības mērķiem Latvijā. – Rīga: ANO Latvija, 2005.

[20] Iedzīvotāju izpratne un attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem. Latvijas iedzīvotāju aptauja. – SKDS, 2001.

Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas grūtības. Laika gaitā dzimumu lomas, ģimenes struktūra un arī sadzīves apstākļi ir mainījušies, sievietes arvien biežāk vēlas veidot profesionālo karjeru un pašapliecināties. Arī ekonomiskā situācija nosaka to, ka ģimenē ar bērniem nepieciešami divi pelnītāji. Tas nozīmē, ka jāpārstrukturē pienākumi, kas saistīti ar mājsaimniecības uzturēšanu un, galvenais, ar bērnu aprūpi. Pašreizējā situācija Latvijā liecina, ka strādājošās sievietes līdzās algotajam darbam mājsaimniecības uzturēšanai un bērnu aprūpei velta tikai nedaudz mazāk laika nekā nestrādājošās sievietes. Tas nozīmē, ka arī ģimenē, kur abi partneri strādā algotu darbu, rūpes par mājsaimniecības uzturēšanu joprojām uzņemas sieviete. Šo pienākumu sadale lielā mērā atkarīga no sabiedrības attieksmes maiņas. Tomēr papildu priekšnosacījums, lai ģimenē abi vecāki varētu strādāt un bērni saņemtu atbilstošu aprūpi, ir piemērota infrastruktūra – pirmsskolas vecuma bērnu aprūpes un ārpusskolas aktivitāšu iespējas.

Darba tirgus segregācija. Latvijas darba tirgū vērojama izteikta profesiju segregācija pēc dzimuma. Sievietes dominē tādās nozarēs kā izglītība, veselība un sociālā aprūpe, viesnīcas un restorāni, savukārt lauksaimniecības, būvniecības, transporta, glabāšanas un sakaru nozarēs vairāk nekā divas trešdaļas strādājošo ir vīrieši. Turklāt iedzīvotāju aptaujas liecina, ka sabiedrībā valda izteikti priekšstati par to, kuras profesijas ir piemērotas vienam vai otram dzimumam.

Bērnudārza audzinātājas, mājsaimnieces, sekretāres profesijas tiek uzskatītas par sievietēm piemērotām, bet autobusa šofera, militārpersonas, celtnieka profesijas tiek piedēvētas pārsvarā vīriešiem. Kopumā var secināt, ka zemāk apmaksātās profesijas pārsvarā ir piemērotas sievietēm, un, kā liecina statistika, šajās nozarēs tiešām pārsvarā ir nodarbinātas sievietes.

Papildus profesiju dalījumam "sieviešu" un "vīriešu" profesijās gandrīz visās tautsaimniecības nozarēs vērojama nevienlīdzība sieviešu un vīriešu atalgojumā. Latvijā 2004. gadā sievietes vidējais atalgojums bija 84% no vīrieša vidējā atalgojuma. Dažās nozarēs šī atalgojuma atšķirība ir īpaši izteikta, piemēram, finanšu starpniecībā, vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā sievietes vidējais atalgojums ir tikai 57–78% no vīriešu vidējā atalgojuma. Tas saistīts ar faktu, ka vīrieši biežāk nekā sievietes ieņem vadošos amatus un augstākā līmeņa posteņus.

Ir nepieciešams nopietni domāt par skolēnu motivācijas veidošanu, izvēloties nākamo profesiju, jo starp dzimumu un profesijas izvēli ir redzama saikne jau no studiju sākšanas brīža – sievietes izvēlas studēt nozarēs, kas sola darbu mazāk apmaksātās profesijās.

Izglītības jomā novērojamas vairākas spilgtas tendences, ja raugās no dzimuma aspekta. Kopumā var secināt, ka Latvijas sievietes ir labāk izglītotas nekā vīrieši, tomēr, kā iepriekš minēts, vidēji pelna mazāk par vīriešiem, turklāt uzņemas lielāko daļu mājsaimniecības uzturēšanas un bērnu aprūpes un audzināšanas pienākumu.

Vērojama pastāvīga tendence, ka zēni ir aptuveni 60% no visiem vispārizglītojošās dienas skolās atskaitītajiem.

No visiem studējošajiem 62% ir sievietes, bet augstskolas beigušo vidū sieviešu īpatsvars sasniedz 69%. Neraugoties uz to, ka vīrieši ir proporcionāli mazāk studējošo un vēl mazāk studijas pabeigušo vidū, mācībspēku sadalījumā pa dzimumiem vērojama pretēja tendence – jo augstāks līmenis, jo mazāks sieviešu īpatsvars, profesoru līmenī sieviešu īpatsvars jau ir pavisam mazs. Sievietes ir 54,7% no visiem docētājiem un tikai 18% no profesoriem visās zinātņu nozaru profesoru padomēs.

Sievietes pārsvarā studē nozarēs, kas nākotnē sola darbu tradicionāli zemāk apmaksātajās profesijās – tā ir izglītība, veselība un sociālā aprūpe, māksla, kultūra. Vīrieši pārsvarā studē dabas zinātnes un matemātiku, inženierzinātnes un tehnoloģijas, tomēr raksturīgi, ka arī šajās nozarēs absolventu vidū vīriešu īpatsvaram ir tendence samazināties.

2. tabula. Sieviešu īpatsvars studentu un absolventu vidū studiju nozarēs augstskolās 2002./2003. mācību gadā[21]

Studiju nozares	Studentu skaits	Sievietes no visiem studentiem, %	Sievietes no visiem absolventiem, %
Skolotāju izglītība un izglītības zinātnes	18 603	82,2	87,5
Humanitārās zinātnes un māksla	4 329	79,8	83,2
Sociālās zinātnes, uzņēmējdarbība, tiesības	9 129	64,4	70,8
Dabas zinātnes un matemātika	68 983	38,3	57,4
Inženierzinātne un tehnoloģijas	3 286	22,0	31,8
Lauksaimniecība	2 073	43,5	46,0
Veselība, veselības un sociālā aprūpe	6 354	85,9	85,8
Pakalpojumi	14 899	51,6	36,5
Kopā	127 656	61,7	69,4

[21] Sievietes un vīrieši Latvijā. – Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2003.

Veselība ir joma, kas dzimumu līdztiesības aspektā vīriešus skar visvairāk. Vīriešu paredzamais mūža ilgums ir par vairāk nekā 10 gadiem īsāks, salīdzinot ar sievietēm (sievietēm – 77 gadi, vīriešiem – 65 gadi). Vīriešu mirstība no ārējiem nāves cēloņiem, kaitīgiem ieradumiem vairāk nekā trīs reizes pārsniedz sieviešu mirstību. Sievietes biežāk nekā vīrieši ir reģistrējušās pie ģimenes ārsta (95% sieviešu un 88% vīriešu).[22] No visiem 2003. gadā aptaujātajiem pēdējo 12 mēnešu laikā ambulatorās iestādes apmeklējuši 84% sieviešu un 68% vīriešu.[23]

Par nopietnu problēmu joprojām uzskatāma iedzīvotāju nepietiekamā atbildības izjūta par savu reproduktīvo veselību. Sievietes, t. sk. jaunietes, abortu uzskata par ģimenes plānošanas metodi. Vidēji tikai 43% sieviešu, iestājoties grūtniecībai, nekad nav bijis jāveic aborts. Satraucoši, ka apmēram piektdaļa jauno sieviešu 15–24 gadu vecumā ar grūtniecības pieredzi jau veikušas atkārtotus abortus, bet viena aborta pieredze ir 33% jauno sieviešu. Aptuveni puse sieviešu, kurām pēdējo piecu gadu laikā iestājusies grūtniecība, apsvērušas abortu kā grūtniecības atrisinājumu.[24] 2002. gadā Latvijā uz 1000 jaundzimušajiem tika veikti 734 aborti.[25]

Krūts dziedzeru ļaundabīgais audzējs joprojām ir pirmajā vietā Latvijā starp ļaundabīgajiem audzējiem, kas reģistrēti sievietēm. Ņemot vērā, ka sievietes reti veic krūts dziedzeru profilaktisko izmeklēšanu vai profilaktiskās ginekoloģiskās apskates, 1/3 gadījumu krūts vēzis tiek atklāts vēlīni – 3. un 4. audzēja stadijā (mirstība krūts vēža dēļ 2002. gadā bija 33 uz 100 000 sievietēm).[26]

Vardarbība. Vardarbība, seksuāla uzmākšanās, cilvēku tirdzniecība – šīs tēmas bieži ir dzimumu līdztiesības diskusiju centrā. Precīzāk, tās ir problēmas, kuru pamatā ir dzimumu nelīdztiesība. Vardarbība ir cieši saistīta ar sabiedrībā pieņemtajām lomām par vīriešu un sieviešu vietu sabiedriskajā dzīvē un ģimenē. Tas ir cieši saistīts ar izpratni par to, ko nozīmē

[22] Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003). – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Papardes zieds", 2003.
[23] Skat. iepriekšējo.
[24] Skat. iepriekšējo.
[25] Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūra, 2003.
[26] Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003). – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Papardes zieds", 2003.

būt vīrietim un sievietei, ko sabiedrība sagaida no vīrieša un sievietes. Daudz kas no tā, ko nozīmē būt vīrietim un sievietei, attiecas tieši uz viņu seksuālo uzvedību. Tieši seksuālā diskriminācija, vardarbība un apspiešana nopietni apdraud cilvēku drošību un labklājību. Seksualitāte ir cilvēka dabas fundamentāla īpašība, tā ir arī milzīgas enerģijas, radošā spēka un motivācijas avots. Seksualitāte ir tik spēcīga un vispārīga, ka tās izpausmi un apzināšanos katrā kultūrā pavada tradīcijas, aizliegumi, likumi, rituāli un mīti. Problēmas rodas, kad kultūra un tās tradīcijas savstarpēji saskaras vai arī ir nepieciešams saņemt noteiktus ārstniecības pakalpojumus, kas ir pretrunā ar pieņemtajām tradīcijām.

Iekšlietu ministrijas dati atklāj pēdējos trīs gados strauji pieaugušo reģistrēto izvarošanas gadījumu skaitu – no 106 2002. gadā uz 319 2004. gadā. 2003. gadā veiktajā pētījumā 29% aptaujāto sieviešu atzīst, ka ir cietušas no fiziskas vardarbības, 52% – cietušas no emocionālas vardarbības, 17% – no seksuālas vardarbības. Vīrieši – attiecīgi 34%, 40% un 3%. Tas ir fakts, ka mūsdienās no seksuālās vardarbības vairumā gadījumu cieš sievietes un bērni.

Prostitūcija un cilvēku tirdzniecība. Sabiedrībā, kurā prostitūcija un cilvēku tirdzniecība tiek akceptētas kā nenovēršamas parādības un valda iecietīga attieksme pret tām, veidojas tā sauktā *prostitūcijas kultūra*. Tas nozīmē, ka jaunā paaudze, redzot šo darbību eksistēšanu ikdienā un gandrīz legalizēšanu, aug ar apziņu, ka tas ir normāli, ka daļa cilvēku šādi tiek izmantoti un pazemoti, un laika gaitā, iespējams, paši kļūst par seksuālo pakalpojumu pircējiem. Attieksme pret šajās nodarbēs iesaistītajiem un izmantotajiem cilvēkiem visbiežāk ir ļoti aizspriedumaina, uzskatot viņus par vieglas uzvedības personām un vainīgiem notikušajā. Tajā pašā laikā *pircējs*, kas parasti šos pakalpojumus pērk slepus, tā arī paliek nepamanīts un no sabiedrības puses nenosodīts.

Apmēram 10–12% no visām prostitūtām Latvijā ir nepilngadīgas meitenes. Intīmklubos vispieprasītākās ir prostitūtas, kuras ir jaunākas par 16 gadiem. Lielākoties prostitūcijā iesaistās meitenes un sievietes, kuras agrāk bērnībā tikušas seksuāli izmantotas, kurām nav pastāvīgas dzīves vietas, darba un ienākumu, kā arī ir nepietiekama izglītība.[27]

[27] Latvijas Republikas ziņojums par 1979. gada 18. decembra Konvencijas par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu izpildi Latvijas Republikā laika posmā līdz 2002. gada 1. janvārim.

Visbeidzot – noteikti jāpiemin dzimumu līdztiesības tēmas un atsevišķu augstāk minēto problēmu atspoguļojums **plašsaziņas līdzekļos.** Tajos tiek izmantotas sabiedrībā akceptētās klišejas un mediji tikai pastiprina valdošos stereotipus. Zinot, cik liela ietekme uz cilvēku uzskatu veidošanos mūsdienās ir plašsaziņas līdzekļiem, jāveic pasākumi citās jomās. Piemēram, skolas vide un mācību grāmatas ir veids, kā parādīt atšķirīgu viedokli un motivēt kritiski vērtēt medijos sastopamos stereotipus, lai tādējādi tajos pausto nostāju kaut mazliet līdzsvarotu.

Visas iepriekš minētās ir jomas, kur vērojama izteikti atšķirīga sieviešu un vīriešu situācija. Viens no dzimumiem ir pakļauts neizdevīgākiem nosacījumiem, tādēļ ir nepieciešami īpaši pasākumi, lai situāciju izlīdzinātu. Turpinot rīkoties atbilstoši stereotipiskajiem uzskatiem, tie tiek saglabāti un nodoti arī nākamajai paaudzei. Abiem dzimumiem tiek uzlikts papildu atbildības slogs un ierobežotas iespējas kādā no dzīves jomām.

3. Dzimumu līdztiesības principu ievērošana mācību grāmatās

3.1. Mācību satura ietekme uz skolēniem

Mācību saturs – skolotāja stāstītais un mācību grāmatu saturs – neapšaubāmi ietekmē ne tikai skolēnu zināšanas, izziņas prasmes, bet arī viņu attieksmi un izpratni par sabiedrības procesiem. Skolā notiek tā sauktā sekundārā socializācija, rezultātā bērni iemācās normas, attieksmes un tiek ietekmēta viņu pašuztvere un personības veidošanās.[28] Mācību saturā mērķtiecīgi tiek iekļautas skolēniem nepieciešamās zināšanas un prasmju attīstība. Izglītības eksperti un profesionāļi, mācību saturu veidojot, lielā mērā orientējas uz vēlamo sasniedzamo rezultātu – skolēnu prasmju attīstību, lai viņu uzvedība būtu ārējiem apstākļiem atbilstoša un viņi spētu tikt galā ar ikdienas dzīves prasībām un pieņemt tās izaicinājumus. Dzimuma lomu apgūšana un spēja analizēt to atbilstību, kā arī nebaidīšanās ierobežot savas iespējas dzimuma dēļ ir ļoti svarīga dzīves prasme. Tādēļ arī spēkā esošajos pamatizglītības mācību priekšmetu standartos un pirmsskolas izglītības un sociālās pamatizglītības mācību programmas paraugā ir iekļauti jautājumi, kas saistīti ar dzimuma identitātes un dzimuma lomu apzināšanos un tai atbilstošas uzvedības apguvi.

Tā, piemēram, jau 5–7 gadu vecumā bērniem paredzēts "nostiprināt apziņu par piederību noteiktam dzimumam ar atbilstošu uzvedību", bet beidzot 9. klasi, mācību procesā jānodrošina, lai skolēni "izprot seksualitātes būtību, dzimumu lomas, apzinās dzimumu līdztiesības vērtību". Tomēr, tā kā standartos atbilstoši Izglītības likumam un Vispārējās izglītības likumam, netiek iekļauti metodiskie ieteikumi un standartu vispārīguma pakāpes dēļ tajos nav paredzēti konkrētāki skaidrojumi (šajā gadījumā – skaidrojums, kāda ir dzimumam atbilstoša uzvedība), tad iespējama šo prasību brīva interpretācija, un skolotāji, paļaujoties uz savu subjektīvo izpratni, var veicināt gan mūsdienīgas dzimumu lomu izpratnes un tai atbilstošas uzvedības apguvi, gan arī aizspriedumainu izpratni par dzimumu lomām un tām atbilstošu uzvedību.[29]

[28] Encyclopedia of Sociology / Ed. E. F. Borgatta, M. L. Borgatta. – Vol. 4. – New York, Toronto: Macmillan Publishing Company, 1992.

[29] Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija_izglitiba.pdf

Raugoties uz šiem jautājumiem kompleksi, jāatzīmē, ka izpratne par sabiedrībā pastāvošajiem stereotipiem un dzimumu diskrimināciju ir ļoti būtisks cilvēktiesību jautājums. Tomēr cilvēktiesību dažādu aspektu aplūkošana nav vienkāršs uzdevums. Šķiet, ka to vieglāk pieprasīt nekā aprakstīt un praktiski integrēt mācību grāmatās. Tieši tādēļ visbiežāk atbilstoši mācību priekšmetu standartiem par tādām cilvēktiesību jomām kā dzimumu līdztiesība, etniskā piederība, pilsonība un citām tiek runāts tikai specifiskajās nodaļās un ārpus tām šīm tēmām netiek pievērsta uzmanība.[30, 31]

Ir tikai daži piemēri ārpus sociālām zinībām, kur, piemēram, vēstures, ģeogrāfijas, latviešu valodas, kā arī latviešu valodas un literatūras mazākumtautībām mācību grāmatās skolēni tiek aicināti diskutēt par dzimumu lomām un sabiedrībā notiekošajiem procesiem. Diemžēl citi dzimumu līdztiesības jautājumi, kas tika aplūkoti vadlīniju 2.3. nodaļā, nav pat iekļauti izglītības satura normatīvajos dokumentos un līdz ar to arī mācību grāmatās. Tomēr mācību grāmatās vajadzētu ietvert informāciju un rosināt diskusijas par dažādu tautu etniskajām, kultūras, paradumu, tradīciju, dzīvesveida, nodarbošanās, pasaules uzskatu, arī reliģisko uzskatu atšķirībām.

1. piemērs

"Izprot katra kontinenta pamatiedzīvotāju dzīvesveidu dažādību un prot to raksturot un salīdzināt, izmantojot dažādus informācijas avotus."

Ģeogrāfijas pamatizglītības standarts

"Skolēnam jābūt priekšstatam par dzīvesveida, tradīciju un materiālās kultūras attīstību cilvēces vēsturē, pasaules mitoloģisko izpratni; jāizprot kristīgās mācības pamatatziņas; sociālās diferenciācijas cēloņi; jāprot analizēt un salīdzināt dažādus vēsturiskos notikumus, procesus, personības u. c."

Vēstures pamatizglītības standarts

"Pazīst attiecīgajā svešvalodā runājošās zemes, to iedzīvotāju paradumus un tradīcijas; iepazinis svešvalodā runājošo zemju kultūras pamatvērtības, raksturīgos iedzīvotāju paradumus un uzskatus, izvērtē kultūras dažādību, etniskās atšķirības, kultūras un tradīciju atšķirības."

Svešvalodas pamatizglītības standarts

[30] Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija_izglitiba.pdf

[31] Daudzveidība Latvijas mācību grāmatās. – Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 2004.

Eksperti iesaka arī uzmanīgi izvērtēt dažu mācību priekšmetu standartos iekļautās atšķirīgās normas zēniem un meitenēm. Īpaši tas attiecas uz sporta izglītības prasībām. Piemēram, sākumskolas pirmajās trīs klasēs sporta izglītības prasības zēniem un meitenēm ir vienādas, bet Pamatizglītības mācību priekšmetu standartā izvirzītas jau atšķirīgas prasības zēniem un meitenēm: "Prot patstāvīgi sastādīt un izpildīt kombinācijas ar priekšmetiem pēc izvēles (meitenēm – bumba, aplis, aukliņa, lenta; zēniem – hanteles; meitenes prot izpildīt kūleni uz priekšu, krustojot kājas, kūleni atpakaļ, pārejot pussēdā, zēni prot izpildīt kūleni uz priekšu no stājas uz rokām, lidojošo kūleni, kūleni uz priekšu un atpakaļ pār plecu." Šīm un citām atšķirīgajām prasībām nav objektīva pamatojuma. Arī citu valstu sporta izglītības standartu analīze liecina, ka parasti tajos netiek ietvertas atšķirīgas prasības zēniem un meitenēm fiziskajā attīstībā.[32]

Uzmanība jāpievērš arī mājturības un veselības mācības (sociālo zinību mācību priekšmetā) saturam un to apguvei skolā. Šo mācību priekšmetu standartos un programmu paraugos nav atšķirīgu prasību zēniem un meitenēm. Mājturības standarts paredz, ka "izstrādājumu izgatavošanas tehnoloģiskā procesa apguvei skolā jāpiedāvā skolēnu izvēlei divas līdzvērtīgas programmas, kas atšķiras galvenokārt ar izstrādājumu izgatavošanai izmantojamo materiālu izvēli un to apstrādes īpatnībām". Tomēr realitātē vairumā skolu skolēni tiek orientēti, ka vienu programmu apgūst zēni, bet otru meitenes. Šāda orientēšana vērojama arī mācību grāmatās.[33]

Kā jau tika norādīts, skolotāji dzimumu stereotipus nostiprina, paši to neapzinoties. Vairāki pētnieki atzīst, ka skolās pastāv neformāla, bet spēcīga dzimumatšķirību ideoloģija.[34] Šīs netiešās "mācības" sauc par **slēpto mācību programmu** (angliski *hidden curriculum*) – tā attiecas uz dzimumu lomām un dzimumu normām, kuru mācīšana nav iekļauta oficiālajā mācību plānā un kuras tiek iemācītas, bieži vien to neapzinoties ne skolotājiem, ne skolēniem. Lielākoties šajās normās ir dzimumu stereotipi. Piemēram, viedoklis, ka izglītība sagatavo zēnus apmaksātam

[32] Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija_izglitiba.pdf
[33] Skat. iepriekšējo.
[34] *Connell R. W.* The Men and the Boys. – Cambridge: Polity, 2000.

darbam, lai uzturētu ģimeni, bet meitenes – pirmkārt, rūpēm par bērniem un ģimeni, un, tikai otrkārt, apmaksātam darbam, ir sastopams ne tikai ārvalstīs[35], bet arī Latvijā. Vai arī – ka meitenēm matemātika un fizika padodas grūtāk, bet zēniem grūtāk padodas literatūra un valodas. (Varbūt tieši šī viedokļa rezultātu mēs varam redzēt Latvijas augstākajās mācību iestādēs, kur, piemēram, filoloģiju apgūst lielākoties meitenes, bet fiziku un matemātiku – zēni?)

2. piemērs

***Diena*, 2005. gada augusts** **Mājturība zēniem 6. klasei. – Rīga: Raka, 2003.**

Latvijas skolās netiek pietiekami aplūkoti un apspriesti jautājumi, kas saistīti ar dzimumu nelīdztiesību un tās cēloņiem, arī dzimumu lomas bieži vien tiek uztvertas kā nemainīgas. Gandrīz puse no skolotājiem, kas strādā skolā, nav domājuši par to, vai un kādā veidā mācību grāmatas attīsta skolēnu izpratni par dzimumu lomām. Turklāt 70% skolotāju uzskata, ka mācību grāmatās nav novērojami dzimumu lomu stereotipi.[36] Skolotāji,

[35] *Willis S.* Mathematics: From Constructing Privilege to Deconstructing Myths. // Gender In/Forms Curriculum. Ed. Jane Gaskell and John Willinsk. – New York: Teachers College Press, 1995.
[36] Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija_izglitiba.pdf

mācību grāmatu autori un recenzenti ļoti bieži nav informēti par pētījumu rezultātiem, kas parāda šādu stereotipu atspoguļojumu grāmatās.

3.2. Dzimumu lomu analīze mācību grāmatās: ieskats pētījumu rezultātos

Situācija pasaulē. Pateicoties daudzu valstu un starptautisku organizāciju iniciatīvai, jau kopš 60. gadu beigām daudzās pasaules valstīs ir veikti dažāda mēroga un apjoma pētījumi, lai gūtu vispārīgu priekšstatu par aizspriedumiem un dzimumu stereotipiem mācību grāmatās, bērnu literatūrā un citos avotos, ar kuriem saskaras bērni un jaunieši. Katrā valstī pieredze ir atšķirīga, mācību grāmatu saturu un attēlotās situācijas un stereotipus parasti nosaka katras valsts vēsturiskais, kultūras, politiskais, ekonomiskais un sociālais konteksts.[37] Tomēr, neraugoties uz to, iepazīstoties ar daudzās pasaules valstīs veiktajiem pētījumiem dzimumu atšķirību jautājumā un ar šīm atšķirībām saistītajiem stereotipiem mācību grāmatās, materiālos tiek konstatētas līdzīgas tendences – diemžēl sievietes un vīrieši ieņem atšķirīgu statusu un vietu sabiedrībā, sieviešu un vīriešu ieguldījums sabiedrības labā tiek vērtēts atšķirīgi un abiem dzimumiem dažādās jomās nav līdzvērtīgu iespēju.

Gandrīz visu pētījumu uzdevums ir objektīvi aprakstīt reālo situāciju, kāda sastopama mācību grāmatās un meklēt veidus, kā mācību materiālus varētu pilnveidot, lai tajos vīriešu un sieviešu atspoguļojums būtu līdzsvarotāks. Pārsvarā mācību grāmatu autoru un izdevēju pirmā reakcija, runājot par dzimumu stereotipisku atainojumu mācību grāmatās, ir noraidoša. Viņi uzskata, ka mācību grāmatas ir pilnīgi neitrālas dzimumu attēlojumā. Tikai iegūstot objektīvu informāciju par situāciju, skolotājiem ir vieglāk izprast nepieciešamību runāt par zēnu un meiteņu spējām un iespējām.

Astoņdesmito gadu sākumā *UNESCO* organizēja visaptverošus pētījumus dažādos pasaules reģionos (Ķīnā, Ukrainā, Norvēģijā, Francijā, Peru, Zambijā un citās valstīs), lai iegūtu objektīvu pārskatu par mācību grāmatās, bērnu grāmatās un bērnu žurnālos attēlotajām sieviešu un vīriešu lomām un veicinātu sabiedrības un vadošo amatpersonu rīcību

[37] *Osler A.* Still Hidden from History? The Representation of Women in Recently Published History Books // Oxford Review of Education. – 1994. – Vol. 20, No. 2.

nepieciešamo pārmaiņu virzienā. Andrē Mišela, apkopojot šos pētījumus, ir secinājusi, ka ļoti bieži grāmatās ir stereotipisks, uz aizspriedumiem balstīts lomu attēlojums. Tā, piemēram, daudzās no pētījumā iesaistītajām valstīm jaunāko klašu grāmatās attēlotajiem zēniem ir neierobežotas karjeras iespējas, turpretī meitenēm lielākoties ir dota iespēja kļūt par "māmiņām".[38] Daudzās valstīs, līdzīgi kā Latvijā, aktuāls jautājums ir arī izmantotā valoda, gramatikas formas un atšķirīgie vārdi sieviešu un vīriešu dzimtē.

Situācija Latvijā. Latvijā pirmais pētījums par dzimumu lomu attēlojumu mācību grāmatās tika veikts 2002. gadā[39], bet nākamais – 2005. gadā[40]. Mācību grāmatas gan pasaulē, gan Latvijā tiek pētītas arī no etnisko, politisko un kultūras stereotipu aspekta. Nozīmīgs pēdējā laika pētījums ir Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra pētījuma ziņojums "Daudzveidība mācību grāmatās"[41], kura mērķis bija noteikt, vai mācību grāmatas ataino Latvijas sabiedrības multietnisko iedabu un vai tajās ir ievēroti multikulturālisma principi. Minētie pētījumi un to secinājumi izmantoti arī par pamatu, sagatavojot šīs vadlīnijas un ieteikumus mācību grāmatu autoriem.

2005. gadā veiktajā pētījuma tika konstatēts, ka gan agrāk, gan arī no 2002. līdz 2005. gadam izdotajās mācību grāmatās redzama tendence krasi nodalīt sieviešu un vīriešu dzimumu lomas, taču atsevišķās jaunajās mācību grāmatās vērojama arī laba prakse šo jautājumu aplūkošanā. Abos pētījumos galvenā kritika un ieteikumi ir veltīti tam, lai tiktu analizēti mācību grāmatās parādītie priekšstati par sieviešu un vīriešu lomām; lai abu dzimumu skolēniem netiktu iemācītas tradicionālās dzimumu lomas, bet palīdzētu viņiem saskatīt jaunas iespējas izglītības, profesijas izvēlē vai ģimenes dzīvē. Diemžēl pašlaik, analizējot mācību grāmatu attēlus un tekstus, konstatēti dzimumu stereotipi mājsaimniecībā, mācību darbā, nodarbēs brīvajā laikā un profesionālajā sfērā. Turklāt biežāk tekstos un attēlos tiek parādīti vīrieši (attēlos skaita ziņā vīrieši parādīti gandrīz divas reizes biežāk, tekstos minēti pat trīs reizes biežāk).

[38] *Michael A.* Down with Stereotypes! Eliminating Sexism from Children's Literature and School Textbooks. – Paris: UNESCO, 1986.

[39] Dzimumu lomu attēlojums mācību grāmatās latviešu valodā. – Rīga: Latvijas Dzimumu līdztiesības apvienība, 2002.

[40] Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija_izglitiba.pdf

[41] Daudzveidība mācību grāmatās. – Rīga, Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 2004.

Grāmatu tekstos sievietēm skaitliski vairāk tiek norādīts ģimenes statuss un sievietes vairāk nekā vīrieši tiek minētas saistībā ar ģimeni, vīrieti un uzsverot radniecību. Tas ļauj secināt, ka grāmatās vairāk tiek uzsvērta tradicionālajos priekšstatos pieņemtā sievietes mātes loma ģimenē. Arī runājot par mājas darbiem, gan tekstos, gan attēlos novērojama tendence, ka dažādus mājsaimniecības darbus veic sievietes. Izplatītākie mājsaimniecības darbi ir pārtikas sagatavošana, bērnu aprūpe un apģērba kopšana un veidošana. Mācību grāmatas nepilnīgi atspoguļo arī vidi, kādā skolēni dzīvo ikdienā. Reālajā dzīvē mājsaimniecībā ienāk tehnika, kas maina darbošanās veidus un tradicionāli lietotos priekšmetus, bet mācību grāmatās šīs pārmaiņas maz vērojamas. Mācību grāmatās tiek uzsvērta arī sievietes kā aprūpētājas, uzkopējas un bērnu audzinātājas loma. Salīdzinot ar sievietēm, vīrieši mazāk tiek parādīti, veicot mājas darbus, taču viņiem tiek piedāvāts plašāks darbības jomu loks mājsaimniecībā: rūpējoties par bērniem (tomēr skaitliski mazāk nekā sievietes), iegādājoties un sagatavojot pārtiku (skaitliski mazāk nekā sievietes), rūpējoties par mājdzīvniekiem, strādājot dārzā un tīrumā u. c.

Profesionālajā jomā kopumā vīriešu kā profesiju pārstāvju ir daudz vairāk nekā sieviešu gan attēlos, gan teksta materiālā. Parādās tendence, ka vīrieši lielākoties tiek saistīti ar profesionālo jomu, bet sievietes – ar mājsaimniecības darbiem. Turklāt dominē stereotipiskais "sieviešu" un "vīriešu" profesiju dalījums – sievietes galvenokārt tiek attēlotas kā pedagoģes, bet vīrieši lielākoties parādīti kā militārajai sfērai, politikai un vadītāju jomai piederīgi. Tā rezultātā skolēni iegūst ierobežotu un vienpusīgu priekšstatu par mūsdienu karjeras iespēju daudzveidību.

4. Mācību grāmatu novērtēšana

Skolas mācību satura un kvalitātes vispārēju kontroli Latvijā īsteno Izglītības satura un eksaminācijas centrs (ISEC). Viens no ISEC uzdevumiem ir "organizēt mācību grāmatu novērtēšanu un apstiprināšanu". Mācību grāmatu vērtēšanas procesu reglamentē:

- Valsts pamatizglītības standartam un Valsts vispārējās vidējās izglītības standartam atbilstošu mācību līdzekļu – mācību grāmatu apstiprināšanas nolikums. Apstiprināts ar IZM 2003. gada 12. maija rīkojumu Nr. 213.

- Mācību literatūras ekspertu komisijas nolikums. Apstiprināts ar ISEC 2002. gada 6. maija rīkojumu Nr. 64.
- Nolikums par mācību literatūras iekļaušanu sarakstā "Ieteicamā mācību literatūra vispārējām izglītības iestādēm". Apstiprināts ar IZM 1998. gada 6. jūlija rīkojumu Nr. 387.

Saskaņā ar nolikumu mācību grāmatām jāveic sākotnējā aprobācija. Pēc tam mācību grāmatu iesniedz izvērtēšanai, ko, izmantojot izstrādātu komplektizdevuma novērtēšanas kontrollapu, veic divi eksperti.

Mācību grāmatas izvērtēšanas kritērijos par dzimumu līdztiesību norādīts:

> "Mācību grāmatā (komplektizdevumā) ir respektēti LR Satversmē un citos tiesību aktos paustie cilvēka tiesību, t. sk. bērna tiesību, rasu, tautību un dzimumu līdztiesības pamatprincipi."

Konkrēti norādījumi vēl rodami par vēstures mācību grāmatām, reliģijas vēstures grāmatām un ilustrācijām:

"..22. Ilustratīvais materiāls (ilustrācijas, attēli, shēmas, tabulas utt.) atvieglo mācību satura uztveri:

a) saistošs un viegli uztverams;

b) paraksti, apzīmējumi un paskaidrojumi zem ilustratīvā materiāla ir skaidri saprotami un saskaņoti ar tekstu."

Nolikums orientē uz šauru dzimumu līdztiesības satura, kā arī ilustrāciju lomas izpratni. Ir ievērots tiesiskais, reglamentējošais aspekts, taču netiek prasīts, lai abiem dzimumiem būtu piešķirta līdzvērtīga, pozitīva vērtība. Dažās valstīs šis kritērijs ir detalizētāks:

> "Grāmata dod ieguldījumu dzimumu līdztiesības īstenošanā: saturs un uzbūve atspoguļo daudzveidīgus sieviešu un meiteņu darbības (attiecību) veidus un iespējas, piemēram, diferencēti atklājot viņu aktīvo lomu."
>
> (Hamburgas skolu jaunatnes un profesionālās izglītības mācību grāmatu kritēriji) [42]

Kritērijiem vajadzētu būt lietišķiem un izmantojamiem gan grāmatu novērtēšanā, gan aprobācijā.

[42] *Bamberger R.* (Hrsg.) Zusammenstellung der internationalen Forschungsergebnisse zur Schulbuchbeurteilung bzw. Schulbuchgestaltung für die Mitglieder der Begutachtungskommissionen. Typoskript. – Wien: Institut für Schulbuchforschung und Lernförderung, 1994.

Mācību grāmatu analīzes jomas un izpētes jautājumi

Dzimumu līdztiesības/nelīdztiesības aspekts mācību grāmatās var izpausties gan tiešā, gan netiešā veidā, tādēļ grāmatas novērtēšana prasa rūpīgu un daudzpusīgu analīzi. Vadlīnijas piedāvā iespējamās mācību grāmatu analīzes jomas un vērtējuma līmeņus.

Jomas, kurās analizējams dzimumu līdztiesības/nelīdztiesības aspekta atspoguļojums, ir: mācību saturs, mācību un daiļliteratūras tekstu izvēle, mācību grāmatās ietvertais vēstījums (informācija, daiļliteratūra, ilustrācijas, zīmes), mācību uzdevumi, valoda, grāmatas dizains.

Mācību grāmatu vērtēšanā tiek piedāvāti nosacīti trīs līmeņi: optimāls, zems vai augsts.

- *Zems, nepietiekams līmenis* – grāmatā satopami dzimumu stereotipi. Grāmata ir dzimumdiskriminējoša un nav izmantojama vai arī skolotājam jāizmanto papildu materiāli un jāsagatavo jautājumi, aktivitātes, kas rosinātu skolēnu kritisku, vērtējošu attieksmi pret mācību grāmatā pausto viedokli.
- *Optimāls* – mācību grāmata ir dzimumneitrāla, sniedz taisnīgu un līdztiesīgu priekšstatu par abiem dzimumiem.
- *Augstu vērtējamas* mācību grāmatas, kurām ir sociāli pārveidojoša loma, kuras parāda abus dzimumus nestereotipiskās, netradicionālās lomās, tādējādi veicinot jaunu un mainīgu dzimumsociālo lomu apguvi, izpratni par līdzvērtīgām tiesībām un iespējām.

Turpmākajā tekstā doti mācību grāmatu analīzes jomām atbilstoši izpētes jautājumi, jomu apraksti un, balstoties uz Latvijā veiktajos pētījumos gūto pieredzi, piemēri, un norādes, kam pievērst uzmanību analīzes gaitā (3. tabula). Kā piemērs izmantojama arī 4. tabula par grāmatu analīzes jomām un izpētes jautājumiem, kurā parādīts, kā izpaužas zems, optimāls/neitrāls vai augsts/dzimumjūtīgs līmenis katrā analīzes jomā.

3. tabula. Grāmatu analīzes jomas un izpētes jautājumi

Joma	Izpētes jautājumi
1) Mācību saturs	Kā mācību grāmatā tiek veicināta izpratne par cilvēktiesībām, personas tiesībām un brīvībām?
	Kā mācību grāmatā tiek atspoguļoti vēsturiskie procesi un personības?
	Kā mācību grāmatā tiek attēlota dažādu tautu dzīves vide, dzīvesveids, nodarbošanās?
	Kā raksturotas mācību, darba, tūrisma iespējas ārzemēs?
	Kādu kultūras vērtību un tradīciju izpratne tiek veicināta?
2) Mācību un daiļliteratūras tekstu izvēle	Kas ir mācību grāmatā ietverto tekstu avoti?
	Cik aktuāla un nozīmīga ir sniegtā informācija?
	Kas garantē informācijas ticamību? (aktualitāte, autentiskums, atsauces uz autoritāti informācijā)
	Kā saturs atbilst skolēnu interesēm?
	Kāds ir izvēlēto tekstu autoru dzimums?
3) Mācību grāmatās ietvertais vēstījums (informācija, daiļliteratūra, ilustrācijas, zīmes)	Kāds ir darbojošos personu (vīriešu un sieviešu) skaits rakstītajā tekstā?
	Kāda ir dzimumu reprezentativitāte (skaits) ilustrācijās?
	Kāds ir attēloto bērnu un pieaugušo izskats un apģērbs?
	Kāds ir mācību grāmatā aprakstīto un attēloto personu statuss ģimenē?
	Kāds ir mājsaimniecības darbu un pienākumu sadalījums ģimenē?
	Kā skolēni ir iesaistījušies mācību darbībās?
	Kādas profesijas raksturotas un attēlotas mācību grāmatā, kāds ir aprakstīto un attēloto profesiju pārstāvju dzimums?
	Kā mācību grāmatā atspoguļotas cilvēku intereses un nodarbes brīvajā laikā?
	Kā mācību grāmatā atspoguļota sieviešu un vīriešu sociālā funkcionēšana un mijdarbība?
4) Mācību uzdevumi	Kādas apguves formas un mācību uzdevumi iekļauti mācību grāmatā? Kā tiek vērtēts skolēnu darbs?
5) Valoda	Vai mācību grāmatas valoda ir dzimumneitrāla?
6) Dizains	Vai mācību grāmatas dizains neizmanto un nereproducē dzimumu stereotipus?

1) Mācību saturs

Izpratne par cilvēktiesībām, personas tiesībām un brīvībām

Cilvēktiesības – pamatbrīvības, pienākumi un uzvedības normas, kas nodrošina cilvēces pastāvēšanu un mēģina uzlabot apstākļus katram atsevišķam indivīdam un visiem kopumā. Parasti tās tiek garantētas ar likumu un starptautisko konvenciju palīdzību. Apvienoto Nāciju Organizācija 1948. gadā izstrādāja Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju. Tā ietver personas tiesības uz dzīvību, brīvību, izglītību un vienlīdzību likuma priekšā, uz pārvietošanās, ticības, biedrošanās un informācijas apmaiņas brīvību, uz pilsonību. Eiropas Cilvēktiesību konvencija (1950) un tai pievienotie protokoli līdzās jau minētajām tiesībām ietver arī indivīda tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi, tiesības veidot ģimeni un radīt pēcnācējus, tiesības uz līdztiesību un diskriminācijas izskaušanu.[43]

Informāciju par cilvēktiesību un dzimumu līdztiesības jautājumiem būtu jāsniedz ne tikai jomas "Cilvēks un sabiedrība", bet arī citu mācību priekšmetu grāmatās. Svarīgi, lai skolēnus ne vien iepazīstinātu ar dzimuma diskriminācijas, tiesību un iespēju jēdzieniem, bet arī rosinātu izteikt savu pieredzi un viedokli, diskutēt par minētajiem dzimuma diskriminācijas faktiem.

3. piemērs

Mācību grāmatas nodaļā "Karjera" ievietoti laikrakstā "Diena" publicētu rakstu "Sieviešu diskriminācija darba tirgū ir sistēma", "Sieviete uzvar tiesā par vienlīdzīgu atalgojumu" fragmenti.
Civilzinības 9. klasei. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2001.

Vēsturisko procesu un personību atspoguļojums

Dzimumu līdztiesības jautājumi ir saistīti arī ar pieeju vēstures mācīšanai – ja tā tiek pasniegta kā stāsts par personībām, tad pārsvarā tā ir vīriešu vēsture. Pētījumos konstatēts paradokss: vēstures grāmatā ir teksti par sieviešu vietu un lomu jauno laiku vēsturē, par sieviešu kustību Latvijā 19. gadsimtā, tomēr, veicot kvantitatīvo analīzi, konstatēts, ka ilustrācijās attēloto personu skaita ziņā vīrieši pārstāvēti gandrīz trīs reizes vairāk.

[43] The Applications of Human Rights to Reproductive and Sexual Health: A Compilation of the Work of the European Human Rights System. – Warsaw: Central and Eastern European Women's Network for Sexual and Reproductive Health and Rights, 2002.

Dažādu tautu dzīves vides, dzīvesveida, nodarbošanās attēlojums. Kultūras vērtību un tradīciju izpratne

Dažādu tautu dzīves vides, dzīvesveida, nodarbošanās un kultūras vērtību attēlojumā nereti sastopama vienpusība. Uzmanība būtu jāpievērš tekstā un ilustrācijās izmantotajiem folkloras un etnogrāfijas materiāliem. Pētījumi liecina, ka mācību grāmatās latviešu valodā trešdaļa cilvēku attēlota tikai tradicionālajā tautastērpā. Tradicionālā kultūra ir būtiska, tomēr vienlaikus piedāvā arī patriarhālu uzskatu sistēmu, kur izteikts sadalījums saviešu un vīriešu darbos un pienākumos. Ieteicams, izvēloties citātus un ilustrācijas, novērtēt tajos ietverto slēpto ziņu. Vēlama analītiska informācija par vīriešu un sieviešu stāvokli katrā valstī, parādot gan katra dzimuma iespējas, gan ierobežojumus, gan draudus.

2) Mācību un daiļliteratūras tekstu izvēle

Mūsdienu mācību grāmatām raksturīgs, ka saturu mazāk veido autoru sacerēts vienlaidu teksts, didaktisks stāsts, bet citēti arī dokumenti, teksti no uzziņu literatūras, plašsaziņas līdzekļiem. Svarīgi novērtēt, cik aktuāla abiem dzimumiem ir mācību grāmatā iekļautā informācija, vai notikumi un fakti netiek interpretēti no viena dzimuma perspektīvas, vai personību raksturojumi nebalstās uz dzimumu stereotipiem, piemēram, par politiķi vīrieti tiek stāstīts, ka viņš nodarbojas arī ar sportu, bet politiķe labi gatavo, audzina bērnus.

Pētījumos konstatēts, ka mācību grāmatas nepilnīgi atspoguļo vidi, kādā skolēni dzīvo ikdienā. Reālajā dzīvē mājsaimniecībā ienāk tehnika, kas maina darbošanās veidus un tradicionāli lietotos priekšmetus, bet mācību grāmatās šīs pārmaiņas maz vērojamas. Dati liecina, ka daļa no bērniem dzīvo nepilnās ģimenēs, taču mākslinieki atspoguļo tipisku ģimeni un arhaisku, pienākumu dalījumu ģimenē. Teksti kopumā vairāk tiek ilustrēti ar statiskiem portretiem, mazāk atspoguļojot abu dzimumu pārstāvjus darbībā, savstarpējā saskarsmē. Vēlams, lai mācību materiāla saturs un uzbūve atklātu daudzveidīgus sieviešu un meiteņu darbības (attiecību) veidus un iespējas, piemēram, diferencēti atspoguļojot viņu aktīvo lomu, parādot vīriešus un zēnus netradicionālās darbībās.

4. piemērs

Учимся писать.

Тут много папок. Там булка.
Муха.
Сумка тут.

Читаем.

— Кто это?
— Это мама.
-Кто это?
-Это мама.

— Кто это?
— Это папа.
-Кто это?
-Это папа.

— Кто это?
— Это Во́ва.
-Кто это?
-Это Вова.

— Кто это?
— Это мама, а это папа.
Мама тут, а папа там.

Prosto po russki. Krievu valoda, 1. mācību gads. – Rīga: Retorika A, 2003.

Viena no izglītošanās jomām, kur būtu īpaši jādomā par dzimumu stereotipiem, ir valodu mācību grāmatas. Apgūstot svešvalodu, daudz izmanto attēlus. Tie nekļūdīgi jāatpazīst, lai netiktu pārprasta vārda semantiskā nozīme. Vārda nozīmes skaidrošanā autori balstās uz savai paaudzei zināmāmām, nereti stereotipiskām jēdziena izpausmēm. Tādā veidā stereotipi tiek pārnesti uz nākamo paaudzi. Izplatīts dzimuma stereotipu avots svešvalodu mācību grāmatās ir arī didaktiskie dialogi.

Uzmanība būtu jāpievērš arī mācību grāmatā iekļauto tekstu autoru dzimumu sadalījumam. Pētījumi liecina, ka lielākā daļa teksta autoru ir vīrieši.

5. piemērs

a) Literatūras mācību grāmatā 4. klasei 17 tekstu autori ir vīrieši, 7 – sievietes.

b) 6. klases literatūras mācību grāmatā attiecīgi – 14 vīrieši, 2 sievietes.

Literatūra 4. klasei. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2002. **Literatūra 6. klasei. – Riga: RaKa, 1999.**

Vēlams, lai skolēni varētu iepazīties ar abu dzimumu personu sacerējumiem. Būtu ideāli, ja teksti, kuru autores ir sievietes, kvalitatīvi papildinātu saturu, sniegtu citu notikuma perspektīvu.

Vēstures, dabas zinātņu grāmatās ievērojamo personu vidū vēlams parādīt arī sievietes. Līdzīgi būtu jāveltī uzmanība tam, ko citē, uz kādām autoritātēm tiek dotas atsauces tekstos. Arī mākslas jomas mācību grāmatās vērība būtu jāpievērš izvēlēto tekstu un mākslas darbu reprodukciju autoru dzimumam.

3) Mācību grāmatās ietvertais vēstījums

Pievēršoties mācību grāmatās ietverto ziņu analīzei, ar to saprotams teksts plašākā nozīmē – gan informatīvi teksti, gan daiļliteratūra, gan attēli, gan zīmes. Tomēr daži aspekti novērojami gan attēlos, gan rakstītajā tekstā, citi tikai vienā veidā.

Darbojošās personas (vīriešu un sieviešu skaits) rakstītajos tekstos un ilustrācijās

Grāmatas tapšanā būtu jāpievērš uzmanība attēloto un minēto vīriešu/zēnu un sieviešu/meiteņu skaitam. Jāņem vērā arī cilvēciskotu, pēc dzimuma sadalītu attēloto dzīvnieku un priekšmetu skaits. (Vairāk nekā trešdaļai no ilustrācijās attēlotajām personām nav izteiktas viena dzimuma pazīmes.) Visos līdz šim veiktajos pētījumos konstatēts, ka gandrīz visās mācību grāmatās ar dažiem izņēmumiem tekstā minēto un ilustrācijās parādīto vīriešu skaits ir lielāks nekā sieviešu. Atsevišķu priekšmetu grāmatās vīriešu skaits pat līdz trijām reizēm pārsniedz sieviešu skaitu.

Dzimumu reprezentativitāte

Grāmatas tapšanā būtu jāpievērš uzmanība attēloto un minēto vīriešu/zēnu un sieviešu/meiteņu skaitam. Visos līdz šim veiktajos pētījumos konstatēts, ka gandrīz visās mācību grāmatās ar dažiem izņēmumiem tekstā minēto un ilustrācijās parādīto vīriešu skaits ir lielāks nekā sieviešu. Atsevišķu priekšmetu grāmatās vīriešu skaits pat līdz trijām reizēm pārsniedz sieviešu skaitu.

Izskats un apģērbs

Būtiski noteikt, vai mācību grāmtās attēlotajiem bērniem un pieaugušajiem ir dzimumstereotipisks izskats un apģērbs, kas reizēm neatbilst

mūsdienās raksturīgajam ģērbšanās stilam. Pretēji nekā ikdienā vērojams, gandrīz puse sieviešu mācību grāmatās tiek attēlotas garos svārkos un tikai viena piektdaļa biksēs. Tādēļ svarīgi, lai zēniem un meitenēm attēlotais apģērbs būtu funkcionāls un konkrētajai darbībai, situācijai atbilstošs.

Rakstura īpašības, uzvedība

Mācību grāmatu autori, aprakstot zēnus un meitenes, izmanto, viņuprāt, atbilstošākās rakstura īpašības un iezīmes, kas ļoti bieži atbilst tradicionālajiem dzimumu lomu stereotipiem. Līdz ar to meitenēm biežāk tiek atstāta pasīvas vērotājas vai līdzpārdzīvotājas loma, bet zēni ir aktīvāki, atvērtāki jaunai pieredzei. Būtiski ir, tieši kuras uzvedības formas un nodarbes tiek piedēvētas meitenēm vai sievietēm un zēniem vai vīriešiem un vai tās tiek pretstatītas. Svarīgi ir, kādās spēlēs piedalās meitenes un zēni, vai, piemēram, meitenes piedalās t. s. zēnu spēlēs un otrādi. Nozīme ir arī tam, kā tiek attēlotas pašas spēles – vai meiteņu spēles tiek attēlotas kā vienlīdz interesantas ar zēnu spēlēm. Svarīgi arī tas, kurš – meitene vai zēns – ir līderis un cik bieži. Vēlams, lai uzvedība un raksturs tiktu saistīti ar personības unikalitāti un netiktu attiecināti un vispārināti kā dzimumam raksturīga iezīme, vēl vairāk – lai grāmatā tiktu attēlota sieviešu un vīriešu uzvedība, kas lauž dzimuma stereotipus.

Gan vīrieši, gan sievietes mācību grāmatā jāparāda vispirms kā indivīdi ar savām vājībām un stiprajām pusēm, nevis tikai kā tipiski vīrieši un sievietes. Jāparāda, ka sievietēm un meitenēm piemīt tās pašas īpašības, intereses un ambīcijas kā zēniem un vīriešiem. Rakstura īpašības, kas tradicionāli tiek vērtētas kā vīrišķīgas, – pārliecība par saviem spēkiem, iniciatīva, drosme – jāparāda kā nozīmīgas arī sievietēm. Rakstura īpašības, kas tradicionāli tiek vērtētas kā sievišķīgas – maigums, iejūtība, emocionalitāte – jāparāda kā nozīmīgas arī vīriešiem. Gan puiši un vīrieši, gan meitenes un sievietes jāparāda kā neatkarīgas, aktīvas, spēcīgas, drosmīgas, pārliecinātas, uzstājīgas un veiksmīgas personas. Visām personām jāspēj domāt loģiski, risināt problēmas un pieņemt lēmumus. Reizēm vīrieši jāparāda kā nobijušies, nedroši un nepārliecināti, savukārt sievietes – uzbrūkošas, agresīvas un dusmīgas. Noteikti jāizvairās no stereotipiskiem loģisku un objektīvu vīriešu un emocionālu un subjektīvu sieviešu attēlojumiem. Aprakstos gudrākajai, drosmīgākajai, veiksmīgākajai personai tikpat

bieži kā vīrietim ir jābūt arī sievietei. Ilustrācijās garākajai, spēcīgākajai un aktīvākajai personai tikpat bieži kā vīrietim ir jābūt arī sievietei.

Statuss ģimenē

"Statuss" tulkojumā no latīņu valodas nozīmē "stāvoklis", tas ir pazīmju kopums, kas raksturo personas tiesisko stāvokli sabiedrībā vai sociālajā struktūrā. Ar statusu ģimenē saprot personas iespējas un tiesības pieņemt lēmumus, kas skar ģimenes locekļus. Tie ir lēmumi par ģimenes budžetu, veicamajiem pienākumiem, piedalīšanos ārpusģimenes aktivitātēs, brīvā laika pavadīšanu u. c.

Pētījumos konstatēts, ka mācību grāmatās sievietes vairāk tiek minētas saistībā ar ģimeni. Vienai piektdaļai jeb 20% no tekstā minētajām sievietēm tiek norādīts viņas statuss ģimenē, uzsverot radniecību, – māte, māsa, sieva. Vīriešu statuss ģimenē tiek norādīs tikai vienai divdesmitdaļai jeb 5% no minētajiem. Turklāt īpaši jaunāko klašu grāmatās sievietēm biežāk nekā vīriešiem vārda vietā tiek minēts viņas statuss ģimenē – māmiņa, vecmāmiņa.

6. piemērs

Mācību grāmatā ievietots fragments no 1998. gada 16. oktobra laikrakstā "Diena" publicēta raksta "Bezdarbs un krīze Salacgrīvā":

"Savās bažās par nākotni ar "Dienu" dalījās arī citi rindā stāvētāji, kuru vidū bija arī gados jaunāki cilvēki. Arī Genādijs, viņa sieva un pat mazā meitiņa. Ģimenei, kur vīrs un sieva līdz šim strādājuši zivju pārstrādes cehā, bijusi nodrošināta puslīdz normāla iztika, tāpēc viņi atļāvušies paņemt aizņēmumu no bankas mašīnas iegādei."

Civilzinības 9. klasei. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2001.

Mācību grāmatas tekstam jāatspoguļo sievietes un vīrieši dažādās situācijās, uzsverot abu dzimumu vienādo atbildību un pienākumus ģimenē. Jāizvairās no tekstiem, kas noteiktās situācijās sievietes un vīriešus attēlo atbilstoši stereotipiskajiem uzskatiem kā lēmumu pieņēmējus, situācijas noteicējus vai pasīvā, pakārtotā vai atkarīgā statusā. Piemēram, situācija, kad ģimenē ir slimi bērni. Ir jāpieņem lēmums, vai saukt ārstu, kādas zāles bērnam dot, kādu terapiju izvēlēties. Tradicionāli uzskata, ka to vislabāk zina sieviete. Tomēr mīlošam tētim tikpat ļoti rūp bērnu veselība,

tādēļ arī viņš pratīs pieņemt pareizus lēmumus. Šajā gadījumā noteikti jāizvairās no vīrieša kritizēšanas vai pieņemtā lēmuma apšaubīšanas, pat ja sieviete būtu rīkojusies citādi vai noteiktas darbības viņai padotos veiklāk, jo vīrietim attiecīgās prasmes var izveidoties tikai no personīgās pieredzes.

Mājsaimniecības darbi un pienākumi ģimenē

Centrālā statistikas pārvalde, pētot Latvijas iedzīvotāju laika izmantojumu, ar mājsaimniecības darbiem saprot šādas aktivitātes:

- uztura gatavošanu un trauku mazgāšanu;
- dzīvesvietas tīrīšanu, kopšanu, kā arī citas darbības saistībā ar dzīves vietas uzturēšanu;
- veļas mazgāšanu, gludināšanu;
- rokdarbus, apģērba izgatavošanu, kopšanu;
- dārza darbus;
- dzīvnieku/putnu kopšanu;
- celtniecību, pārbūvi un remontdarbus;
- iepirkšanos un pakalpojumu izmantošanu;
- bērnu aprūpi (fizisku aprūpi un uzraudzību, mācīšanu, rotaļas, sarunas u. c.);
- palīdzību pieaugušajiem ģimenes locekļiem.

Pētot iedzīvotāju laika izmantojumu, mājsaimniecības darbi un ģimenes aprūpe ir pozīcija, kur vērojama vislielākā patērētā laika atšķirība, – sievietes mājsaimniecības darbiem un ģimenes aprūpei nedēļā velta 25 stundas 9 min., vīrieši – 12 stundas 6 min. Šī atšķirība saglabājas arī nodarbināto iedzīvotāju laika izmantojumā: 21 stundas 53 min. sievietēm un 10 stundas 2 min. vīriešiem.

Pētījumos konstatēts, ka mācību grāmatās sievietes biežāk nekā vīrieši tiek parādītas, veicot tādus mājsaimniecības darbus kā bērnu aprūpe, pārtikas sagatavošana, apģērba kopšana. Vīrieši biežāk tiek parādīti tikai kā naudas pelnītāji vai rūpējoties par mājdzīvniekiem, veicot remontdarbus mājās, strādājot tīrumā un malkas sagādē. Darbu sadalījums atbilst sabiedrībā valdošajiem stereotipiem par sieviešu un vīriešu pienākumu sadali mājsaimniecībā.

7. piemērs

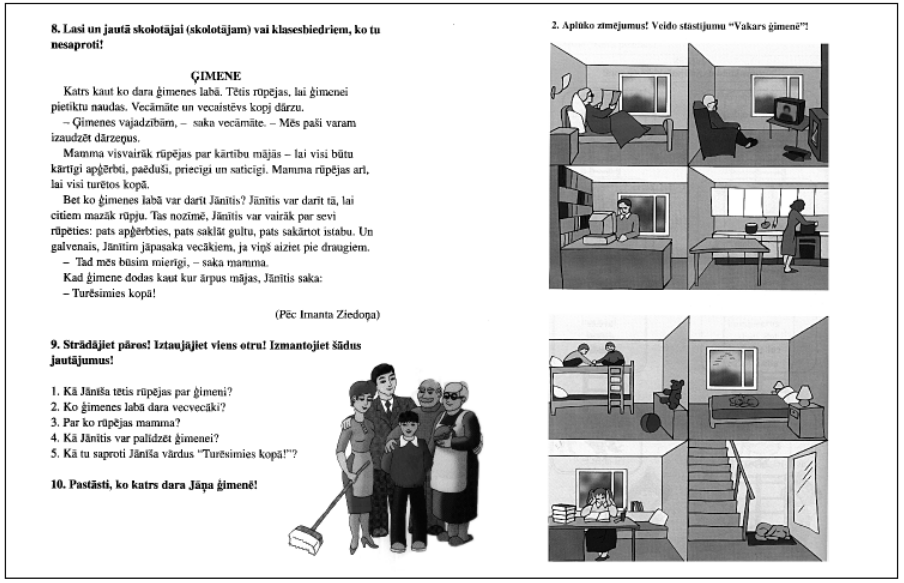

8. Lasi un jautā skolotājai (skolotājam) vai klasesbiedriem, ko tu nesaproti!

ĢIMENE

Katrs kaut ko dara ģimenes labā. Tētis rūpējas, lai ģimenei pietiktu naudas. Vecāmāte un vecaistēvs kopj dārzu.

– Ģimenes vajadzībām, – saka vecāmāte. – Mēs paši varam izaudzēt dārzeņus.

Mamma visvairāk rūpējas par kārtību mājās – lai visi būtu kārtīgi apģērbti, paēduši, priecīgi un saticīgi. Mamma rūpējas arī, lai visi turētos kopā.

Bet ko ģimenes labā var darīt Jānītis? Jānītis var darīt tā, lai citiem mazāk rūpju. Tas nozīmē, Jānītis var vairāk par sevi rūpēties: pats apģērbties, pats saklāt gultu, pats sakārtot istabu. Un galvenais, Jānītim jāpasaka vecākiem, ja viņš aiziet pie draugiem.

– Tad mēs būsim mierīgi, – saka mamma.

Kad ģimene dodas kaut kur ārpus mājas, Jānītis saka:

– Turēsimies kopā!

(Pēc Imanta Ziedoņa)

9. Strādājiet pāros! Iztaujājiet viens otru! Izmantojiet šādus jautājumus!

1. Kā Jānīša tētis rūpējas par ģimeni?
2. Ko ģimenes labā dara vecvecāki?
3. Par ko rūpējas mamma?
4. Kā Jānītis var palīdzēt ģimenei?
5. Kā tu saproti Jānīša vārdus "Turēsimies kopā!"?

10. Pastāsti, ko katrs dara Jāņa ģimenē!

2. Aplūko zīmējumus! Veido stāstījumu "Vakars ģimenē"!

Upe. Latviešu valoda 3. klasei mazākumtautību skolā. – Rīga: LVAVP, 2002.

Jāpievērš uzmanība arī tam, cik aktuāli ir atspoguļotie pienākumi. Reālajā dzīvē mājsaimniecībā ienāk tehnika, kas maina darbošanās veidus un tradicionāli lietotos priekšmetus, bet mācību grāmatās šīs pārmaiņas vērojamas minimāli. Tiek veidota aina, it kā malkas sagāde un mājokļa celšana patiešām būtu aktuālākās un tipiskākās vīriešu ikdienas nodarbes.

8. piemērs

Kad biju mazs, mamma bieži stāstīja, kāpēc ir jāmazgā rokas, zobi, kāpēc ir jāvalkā tīras drēbes.
Tētis stāstīja, ka lielāko daļu Zemes klāj ūdens.
Reiz es tētim jautāju: kas es īsti esmu?
Tu esi mūsu dēls. Tu esi cilvēks, – atbildēja tētis.

Dabaszinības 1. kl. – Lielvārds, 2005.

Pulksten 17.00 Igors ķeras pie mācībām. Mamma pārnāk no darba, un abi pārrunā dienas gaitu.
Pulksten 19.00 ģimene ēd vakariņas. Igors palīdz mammai nomazgāt traukus. Tad Igors ar tēti spēlē šahu vai kārtis.

Sociālās zinības 1. klasei. Rīga: Zvaigzne ABC, 2005.

Līdzsvarota un taisnīga mājsaimniecības un ģimenes darbu sadale radītu sievietēm un vīriešiem līdzvērtīgākas iespējas arī ārpusģimenes jomās, tādēļ, lai jau skolas vecumā nevirzītu zēnus un meitenes uz stereotipisku pienākumu sadali un veikšanu mājās, ilustrācijām jāparāda sievietes un vīrieši dažādās nodarbēs atbilstoši mūsdienu tehnoloģijām, arī netipiskās jomās, izvairoties no tradicionālu un uz patriarhāliem principiem balstītu klišeju atkārtošanas.

Dzimumu stereotipi parādās arī vecāku lomās: mātes loma ir saistīta ar emocionālo atbalstu, ikdienas darbiem, tēvs sniedz informāciju, attīsta intelektuāli.

Profesionālās aktivitātes

Profesija ir specialitāte, nodarbošanās, kam nepieciešamas noteiktas zināšanas un iemaņas un kas ir eksistences līdzekļu iegūšanas pamats.

Latvijas iedzīvotāju uzskati par profesiju piemērotību sievietei vai vīrietim spilgti parāda dzimumiem piedēvētās lomas. Bērnudārza audzinātājas, mājsaimnieces, sekretāres un medmāsas profesijas 75–90% aptaujāto Latvijas iedzīvotāju uzskata par sievietei piemērotām profesijām. Savukārt militārpersonas, celtnieka, policista, liela uzņēmuma vadītāja, baņķiera profesijas 50–90% aptaujāto uzskata par vīrietim piemērotām.

Pētījums par dzimumu lomu attēlojumu mācību grāmatās parāda, ka darbs ārpus mājas ir vīriešu joma, no fiksēto personu kopskaita vīrieši kopumā ir 63%. Grāmatu veidotāji vīriešiem valdnieku, lēmumu pieņēmēju un politiķu sfērā ir atvēlējuši milzīgu pārsvaru – 179 vīrieši, 18 sievietes. Vīrieši dominē arī zinātnieku, pētnieku, jūrasbraucēju, reliģisko darbinieku, literātu, mākslinieku, arhitektu, militāristu, šoferu, celtnieku, fabrikas strādnieku profesiju attēlojumā. Pozitīvas iezīmes vērojamas ārstu, skolotāju un treneru sfērā, kur sieviešu pārsvars ir tikai nedaudz lielāks. Medmāsas un stjuartes darbu mācību grāmatās veic tikai sievietes. Rezultātā skolēni iegūst ierobežotu un vienpusīgu priekšstatu par mūsdienu karjeras iespēju daudzveidību.

Lai izvairītos no tālākas profesiju segregācijas pēc piemērotības vienam dzimumam, mācību grāmatās sniegtajam attēlojumam jābūt iespējami dažādam, attēlojot sievietes un vīriešus gan tipiskās, gan netipiskās profesijās. Tas ļautu izvairīties no skolēnu izvēles ierobežošanas, pieņemot

lēmumu par savu nākotnes profesiju, un ievirzīšanas dzimumam stereotipiski piedēvētajās profesijās.

Mācību darbības

Tās ir darbības mācību procesā, kas saistītas ar prasmju un iemaņu apgūšanu, kas noderīgas noteiktu profesionālo, mājsaimniecības, ģimenes aprūpes un citu darbību veikšanai.

Pētot grāmatu attēlus, līdzīgi kā profesionālajās aktivitātēs, iezīmējas tendence, ka meitenes veic vairāk pasīvu darbību, zēni – aktīvas. Piemēram, meitene tur pulksteni, zēns griež rādītājus; zēns nosaka virzienu pēc kompasa un kartes, meitene skatās; zēns ar tauriņu ķeramo tīklu iet pa priekšu, meitene, nesot kastīti, seko; zēns tur karti un kompasu un rāda virzienu, meitene skatās. Kopumā konstatēts, ka mācību grāmatās zēni vairāk attēloti tehnoloģiju un zinātņu pamatu jomā, savukārt meitenes vairāk raksta, pieraksta, lasa. Mācību grāmatu autoriem ir tendence meitenes nedaudz biežāk nekā zēnus attēlot rotaļās, bet zēnus biežāk nekā meitenes – mācību nodarbēs.

Veidojot mācību satura ilustrācijas, jāseko, lai attēli un raksturojumi būtu līdzsvaroti, nepiedēvējot zēniem aktīvo un meitenēm pasīvo lomu, neattēlojot vīriešus kā dažādu profesiju pārstāvjus, sievietes kā mājsaimnieces. Analizējot mācību grāmatas, var pievērst uzmanību, kuri bērni vairāk tiek attēloti rotaļājoties, kuri – mācību nodarbēs.

Intereses, nodarbes brīvajā laikā

Pētījumos konstatēts, ka dziedāšana, dejošana, instrumentu spēlēšana; ēšana, dzeršana, svētku svinēšana; tūrisms, velosports, slēpošana; ogošana, sēņošana, puķu lasīšana un pasīvā atpūta vienlīdz raksturīgas gan vīriešiem, gan sievietēm. Rotaļas, komandu sporta spēles; individuāla nodarbošanās ar sportu un makšķerēšana un medīšana, spriežot pēc mācību grāmatu attēliem, raksturīga pārsvarā vīriešiem, sievietes vairāk nekā vīrieši nodarbojas ar mājdzīvniekiem. Vērtējot dažādu priekšmetu attēlojumu, īpaši minams dators. Ne vienmēr iespējams nošķirt, kad tā ir profesionāla aktivitāte, kad brīvā laika nodarbe, taču atklājas izteikts vīriešu pārsvars darbā ar datoru. Līdzīgi konstatējams vīriešu pārsvars, darbojoties ar videokameru, mikroskopu, mašīnām, motociklu, karogu. Sievietes vairāk izmanto lelles, mīkstās rotaļlietas, kosmētiku, spogulīti, traukus, ēdienu gatavošanas ierīces.

9. piemērs

Upe. Latviešu valoda 3. klasei mazākumtautību skolā. – Rīga: LVAVP, 2002.

Sociālā funkcionēšana un mijiedarbība

Sociālā mijiedarbība ir jebkāda veida indivīdu saskarsme. Lielākā daļa cilvēku dzīves sastāv no viena vai cita veida mijiedarbības, tā attiecas gan uz formālām, gan neformālām situācijām, kur cilvēki satiekas, piemēram, formāla saskarsme notiek skolas klasē, neformāla – saskarsmē uz ielas vai ballītē. Sociālajā mijiedarbībā cilvēki reaģē uz apkārtējo cilvēku gaidām, tādējādi orientējoties sabiedrības vai grupas normās un vērtībās.

Sociālās saskarsmes aspekts ir nozīmīgs mūsdienu izglītībā. Ja daļa no bērniem dzīvo nepilnās ģimenēs, tad mācību grāmatai kā spēcīgam medijam vajadzētu rādīt iespējami daudz dažādu sociālās mijiedarbības modeļu.

Veidojot mācību grāmatas, jāseko, lai abi dzimumi būtu vienlīdz aktīvi sociālās mijdarbības dalībnieki, lai visās mijiedarbības formās (piemēram, sporta un komandu spēlēs, biznesa sanāksmē, gatavojoties svētkiem, tūrismā, mācoties utt.) būtu meiteņu un zēnu, sieviešu un vīriešu līdzsvars.

4) Mācību uzdevumi

Analizējot mācību līdzekļus, vajadzētu novērtēt, vai netiek izvirzītas atsevišķas, atšķirīgas prasības zēniem un meitenēm, šķirojot uzdevumus pēc tradicionālajām dzimumu lomām. Mācību uzdevumiem vajadzētu nodrošināt iespēju apgūt mācību saturu atbilstoši katra skolēna mācīšanās stilam, attīstot analīzes spējas un kritisko domāšanu.

Kā laba prakse vērtējami arī uzdevumi, kuri rosina skolēnus diskutēt par dzimuma lomām, analizēt, izteikt savu viedokli.

10. piemērs

Prosto po russki. Krievu valoda, 2. mācību gads. – Rīga: Retorika A, 2004.

Vēlams, lai mācību grāmatā pēc teksta būtu doti jautājumi, provokatīvi apgalvojumi diskusijai, kas rosinātu skolēnus saskatīt diskriminācijas izpausmes, meklēt risinājumus.

Kā liecina pētījumi, dažādas uzvedības stratēģijas indivīdi iemācās no ikdienas situācijām. Priekšstati par to, kādā veidā būtu jāuzvedas zēniem un kādā veidā meitenēm, tieši ietekmē zēnu un meiteņu uzvedību, piemēram, vairums zēnu kopš mazotnes ir virzīti uz sacensību, konkurenci, viņiem māca neizrādīt nevarību, neprasmi.

11. piemērs

"Kā tu domā?
Vai dažādi pensionēšanās vecumi ir uzskatāmi par diskriminējošiem? Kāpēc?

Diskusijai. Par un pret.
Vīrieši tiek diskriminēti, jo sievietes agrāk var doties pensijā."

Civilzinības 9. klasei. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2001.

Tā, piemēram, pētot zēnu un meiteņu konfliktu risināšanas stratēģijas, atklājās, ka meitenes konfliktsituācijas parasti risina sarunu ceļā un meklējot kompromisu, turpretī zēni biežāk izvēlas fiziska spēka vai draudu lietošanu.[44] Tas lielā mērā skaidrojams ar zēniem un meitenēm raksturīgajām spēlēm un rotaļām. Mūsdienu sabiedrībā meitenes jau agrā vecumā apgūst dažādas lomu spēles, viņu rotaļas vairāk orientētas uz sadarbību. Savukārt zēni mūsdienu kultūrā tiek iesaistīti rotaļās, kas veidotas pēc sacensības principa, līdz ar to zēni ir vairāk gatavi veikt uzdevumus, kas virzīti uz sacensību, konkurenci, savu spēju pierādīšanu. Turpretī grupu darbs, kas paredz atbildības dalīšanu, padoma lūgšanu un sniegšanu, attīstītu zēnos jaunas prasmes. Tādēļ mācību grāmatu sastādītājiem un recenzentiem jāraugās, lai visās mācību grāmatās būtu piedāvātas daudzveidīgas mācību satura apguves formas – skolēniem vienlīdz lielā mērā tiktu uzdoti gan sadarbību, gan sacensību veicinoši uzdevumi, kā arī individuāli veicami un vērtējami uzdevumi.

Grupu darba uzdevumos jāpievērš uzmanība lomu aprakstiem, lai tajos nebūtu stereotipu, lai dalījums grupās nenotiktu pēc dzimuma, bet pēc darba veikšanai nepieciešamo prasmju principa.

Katra skolēna pašapziņas veidošanā liela nozīme ir savstarpējam vērtējumam un pašvērtējumam. Mācību grāmatai vajadzētu piedāvāt kritērijus un uzdevumus pašpārbaudei.

5) Valoda

Valoda un sabiedrība atspoguļo viena otru. Cenšanās izvairīties no dzimumu aizskarošas valodas un izpratne par dzimumneitrālas valodas

[44] *Black K.* Gender Differences in Adolescents' Behaviour During Conflict Resolution Tasks With Best Friends. // Adolescence. – Fall, 2000. – http://www.findarticles.com

lietošanu ir saistīta ar izpratni par dzimumu sociālo lomu pārmaiņām mūsdienu sabiedrībā.

Analizējot mācību grāmatu valodu no dzimumu līdztiesības aspekta, jāņem vērā, ka cilvēkiem ir atšķirīgs valodas uztveres līmenis, jūtīgums. Tas, ko viens vispār nepamanīs, citam traucēs uztvert saturu. Dzimumneitrāla valoda mazina nevajadzīgu temata saistīšanu ar domu par konkrētu dzimumu un ļauj koncentrēties uz to, ko cilvēki dara, nevis kuram dzimumam viņi pieder. Nebūtu pieļaujams, ka mācību grāmatās tiktu izmantoti vienu dzimumu aizskaroši apzīmējumi. Piemēram, viņš ir vājš kā meitene vai viņa ir nejūtīga kā zēns.

Analizējot valodu no dzimumu līdztiesības aspekta, uzmanība būtu jāpievērš tam, lai lietotā terminoloģija neietvertu dzimumsegregāciju kā, piemēram, pirmsskolas izglītības programmas sadaļā "Bērnu attīstības raksturojums no 0–7 gadiem", kur dažos izteikumos konstatēta vārda "vecāki" aizstāšana ar vārdiem "māte", "māmiņa".

12. piemērs

Bērnu attiecības ar <u>vecākiem</u> (*pasvītrojums – mūsu*) no dzimšanas līdz gada vecumam nepārtraukti mainās.

Uzticēšanās pasaulei saistīta un ir atkarīga no <u>mātes</u> mīlestības un gādības.

Bērnā neparādās trauksme, ja viņa <u>māmiņas</u> vietā ar viņu darbojas cits cilvēks.

<u>Māte</u> ātrāk un aktīvāk reaģē uz bērna signāliem nekā citi cilvēki.

Pirmsskolas izglītības programma. IZM ISEC

To iespējams interpretēt kā stereotipisku pieņēmumu par mātes īpašo lomu bērnu audzināšanā un tēva lomas mazināšanu.

Uzdevumu formulējumos būtu jāpievērš uzmanība, vai netiek uzrunāti tikai viena dzimuma pārstāvji.

13. piemērs

Kā, tavuprāt, varētu taupīt izejvielas? Ko tu <u>pats</u> vari darīt šajā ziņā?

Praktiskie darbi kontinentu ģeogrāfijā 7. klasei. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1998.

Uzdevuma formulējumus iespējams pārveidot, nelietojot vīriešu dzimtes vietniekvārdu.

Jāvērtē, vai informatīvos tekstos tiek lietota emocionāli neitrāla literārās valodas leksika (netiek lietota sarunvalodas leksika, nosaucot dzimumus (piemēram, "bāba", "vecis", "vecene"), nevajadzīgi deminutīvi), informācijā nemotivēti netiek norādīts personas dzimums.

14. piemērs

Viena no kandidātēm uz Valsts cilvēktiesību biroja direktora amatu Solvita Olsena uzskata, ka konkurss ir bijis prettiesisks un nosūtījusi vēstuli premjeram Aigaram Kalvītim, kā arī tieslietu ministrei Solvitai Āboltiņai ar lūgumu atcelt šī konkursa rezultātus un izsludināt jaunu konkursu.

Viņa norāda, ka saņēmusi no Tieslietu ministrijas atteikuma vēstuli, kuras galvenais iemesls bija tas, ka citiem pretendentiem esot lielāka praktiskā darba pieredze tiesību aizsardzības jomā.

Sieviete (*pasvītrojums – mūsu*) lūdz izsludināt atkārtotu konkursu un atcelt pašreizējos konkursa rezultātus.

VCB direktora amata kandidāte norāda uz nelikumībām konkursā.

www.delfi.lv (Public. 21.07.2005.)

Pētījumos konstatēti dažādi dzimumu stereotipi mācību uzdevumos, nevajadzīga dzimuma konkretizācija uzdevumos un paskaidrojumos.

15. piemērs

Ilustrējot tematu "Potenciālā enerģija":

"Šis vīrs ir stiprs kā ozols. Viņš savu enerģiju izmanto, lai paceltu smagus ķermeņus.

Kāpēc zēnam, kas ar slēpēm stāv kalna galā, piemīt potenciālā enerģija?

Cik liela kinētiskā enerģija piemīt meitenei, kas skrien ar ātrumu 3 m/s, ja viņas masa ir 40 kg?"

Fizika 9. klasei. – Lielvārds, 2000.

Dokumentos un mācību grāmatās abu dzimumu kopuma darbības subjektu apzīmēšanai galvenokārt lietoti lietvārdi vīriešu dzimtes formā. Latviešu valodas tradīcija paredz, ka lietvārdi vīriešu dzimtes daudzskaitlī

apzīmē kopumu, kas ietver gan vīriešus, gan sievietes. Gan vīriešu dzimtes lietvārda vienskaitļa, gan daudzskaitļa forma tiek izmantota, lai apzīmētu vispārinātu darbības subjektu. Mūsdienās īpaši darba piedāvājumu sludinājumos vērojama arī tendence korekti lietot lietvārda vīriešu un sieviešu dzimtes vārda galotnes apvienojumu (piemēram, skolotājs/-a). Diskriminācija parādās, ja tiek lietota sieviešu dzimtes galotne noteiktu profesiju nosaukumos. Piemēram, apkopēja, sekretāre.

Tradicionāli problēmas rada personu vietniekvārda "viņš" lietošana. Konstatēta tendence, ka, lasot "viņš", lasītāji iztēlojas vīrieti, pat ja pārējais teksts ir dzimumneitrāls. Nevar būt pārliecināts, ka lasītājs iztēlosies arī sievieti profesijā, ja visi profesiju nosaukumi ir vīriešu dzimtē. No otras puses, aizvietojot katru "viņš" ar "viņš/viņa", vēl vairāk tiek pievērsta uzmanība dzimumam un teksta mēķis tiks pārprasts. Īpaši svarīgi tas ir uzziņu un zinātniski tehniskajos tekstos, kur vajadzīga koncentrēšanās uz saturu un pārpratumi nav vēlami.

6) Dizains

Pētījumos konstatēts, ka mūsdienu latviešu mācību grāmatās ir daudz portretu. Tie ir vai nu konkrētu cilvēku portreti, attēli, vai portreti, kuru funkcija ir atslogot, izdaiļot tekstu. Ja atspoguļota konkrēta persona, dati liecina, ka lielāks ir attēloto vīriešu skaits, savukārt, ja portrets izdaiļo tekstu, sieviešu skaits ir nedaudz lielāks nekā vīriešu.

Nereti mācību grāmatās tiek izmantota ilustrācija un/vai persona, kas darbojas visā grāmatā – caurviju tēls. Šiem tēliem ir vai nav dzimuma pazīmju. Tekstā uz dzimumu norāda lietvārda dzimte. Var analizēt, kas ir tās stereotipu iezīmes, kuras izmanto mākslinieks, ja vēlas piešķirt tēlam dzimumu.

Piemēram, kādā no grāmatām darbojas divi tēli, kuri atšķiras ar apģērba krāsu – vienam ir zils krekls un cepure, otram – sarkans apģērbs. Analizējot cilvēciņu emocijas un darbības (piemēram, sarkanais cilvēciņš lasa grāmatu, skrien ar sunīti, ir izbrīnīts, ieinteresēts, priecīgs, skatās karti, strādā ar teodolītu, skatās TV utt.), nav iespējams, balstoties uz stereotipu priekšstatiem, noteikt cilvēciņa dzimumu.

Šāda cilvēciņu izmantošana veiksmīgi lauž stereotipus, ka konkrēta dzimuma pārstāvji veic noteiktas darbības.

Savukārt citās grāmatās mācību saturu un attieksmi pret notiekošo "stāsta" zēns un/vai meitene pirmajā personā. Rodas jautājums, vai autori ir pārliecināti, ka mācību saturu vienādi uztvers kā sev nozīmīgu gan zēni, gan meitenes, vai stāstītāji neuzņemas stereotipiskas jomas, par kurām stāstīt.

Daudzviet mācību grāmatās skolēnu attēli izmantoti, lai ilustrētu mācību saturu, piemēram, garuma jēdziena izpratnei lasītājam iespējams mērvienības etalona zīmējumu salīdzināt ar līdzās uzzīmētā skolēna garumu. Pētījumos konstatēts, ka šādā aspektā neparādās kāda dzimuma dominēšana kopumā, taču "Tehnoloģiju un zinātņu pamatu" jomas mācību grāmatās vairāk attēloti zēni. Pozitīvi vērtējams, ja grāmatā kā uzskate cilvēka fizioloģijai tiek zīmēts gan sievietes, gan vīrieša ķermenis.

4.tabula

Mācību grāmatu analīzes piemērs

Joma	Izpētes jautājumi	Izpausme		
		Stereotipiska, diskriminējoša	Dzimumneitrāla	Dzimumjūtīga, pārveidojoša
Mācību saturs	Kā mācību grāmatā tiek attēlota dažādu tautu dzīves vide, dzīvesveids, nodarbošanās? Kādu kultūras vērtību un tradīciju izpratne tiek veicināta? Kā raksturotas mācību, darba, tūrisma iespējas ārzemēs?	Vienpusīgs attēlojums. Pozitīvie piemēri no Rietumeiropas civilizācijas pieredzes, negatīvie – no Āzijas, jaunattīstības valstīm.	Parāda gan iespējas, gan ierobežojumus, gan draudus – izglītība, ceļošana nav visiem pieejama, nepieciešami līdzekļi, uzņēmība. Parādīta kultūras daudzveidība, īpaši neizceļot sieviešu un vīriešu lomas.	Tautu dzīves vides, dzīvesveida, nodarbošanās atspoguļojumā iekļauta sieviešu pieredze, sociālo lomu daudzveidība un analīze. Atbilstoši analizētas katra dzimuma iespējas. Adekvāti attēloti cilvēktirdzniecības draudi.
	Kā mācību grāmatā tiek atspoguļoti vēsturiskie procesi un personības?	"Vīriešu vēsture" – tā tiek atspoguļota kā karu, valstsvīru un varoņu vēsture.	Vēsture aprakstīta no procesa, nevis personību viedokļa. Netiek skaidrota sieviešu un vīriešu loma vēsturiskajos procesos.	Vēstures procesu aprakstos iekļautas arī cilvēku ikdienas tēmas, pievērsta uzmanība dzimumu līdztiesības jautājumiem, dzimumu lomai dažādos vēstures posmos un procesos.
	Kā mācību grāmatā tiek veicināta izpratne par cilvēktiesībām, personas tiesībām un brīvībām?	Netiek pieminētas un skaidrotas sievietes tiesības strādāt, piedalīties politikā, vīriešu tiesības aprūpēt bērnus. Trūkst konkrētu piemēru un to analīzes.	Tiek sniegtas zināšanas par cilvēktiesībām, tajā skaitā par dzimuma līdztiesību, taču netiek atspoguļota formāli vienlīdzīgo tiesību saikne ar reālajām iespējām katram dzimumam.	Parāda, ka likumā ir garantētas vienādas tiesības abiem dzimumiem, bet praksē tās ne vienmēr izpaužas kā iespēju vienādība. Rosina uz rīcību, kas mainītu esošo situāciju.
Mācību un daiļliteratūras tekstu izvēle	Kas ir mācību grāmatā ietverto tekstu avoti? Cik aktuāla un nozīmīga ir sniegtā informācija? Kas garantē informācijas ticamību? (aktualitāte, autentiskums, atsauces uz autoritāti informācijā)	Idealizēts pasaules atspoguļojums, kas neatbilst realitātei. Didaktiski stāstiņi, saturs – idealizēta realitāte, stereotipiskas dzimumu sociālās lomas.	Autentiski teksti, aktuāla informācija. Saturs atbilst skolēnu interesēm. Tekstā pārstāvēti abi dzimumi bez stereotipiem un aizspriedumiem.	Teksti atspoguļo ar dzimumu līdztiesību saistītu problemātiku, veicinot savstarpējo izpratni un atzīšanu. Mūsdienīgu dzimumu lomu atspoguļojums.
Mācību grāmatās ietvertais vēstījums (informācija, daiļliteratūras tekstu saturs, ilustrācijas)	Kāds ir mācību grāmatā iekļauto tekstu autoru dzimums?	Tekstu autori pārsvarā ir vīrieši.	Autori ir savas jomas eksperti, un netiek pievērsta uzmanība autoru sadalījumam pēc dzimuma.	Tekstu autori ir gan sievietes, gan vīrieši, tādējādi nodrošinot daudzveidīgu skatījumu uz tēmu.

Mācību grāmatās ietvertais vēstījums (informācija, daiļliteratūras tekstu saturs, ilustrācijas)	Kāda ir dzimumu reprezentativitāte (skaits) ilustrācijās, daiļliteratūras un publicistikas tekstos, uzdevumos?	Statiski portreti bez funkcionālas nozīmes. Viena dzimuma izteikts pārsvars.
	Kā mācību grāmatā izskatās un kā ģērbti abu dzimumu pārstāvji?	Tradicionālais stereotipisks attēlojums – skaistas sievietes, stipri vīrieši. Dzimumstereotipisks, mūsdienu ģērbšanās stilam neatbilstošs izskats un apģērbs. Dzimumam tradicionāli atribūti.
	Kā tiek raksturota sieviešu un vīriešu uzvedība un rakstura īpašības?	Vīriešu un sieviešu uzvedība un rakstura īpašības tiek pretstatītas. Vīrieši – fiziski aktīvi, neatkarīgi, avantūriski. Sievietes – emocionālas, vērstas uz sadarbību, mazāk aktīvas.
	Kāds ir tekstā minēto un attēloto personu statuss ģimenē?	Attēlo sievietes un vīriešus atšķirīgi, raksturojot viņu ģimenes stāvokli. Statuss ģimenē sievietēm vairāk nekā vīriešiem tiek uzsvērts kā primārais.
	Kāds ir mājsaimniecības darbu un pienākumu sadalījums ģimenē?	Izskaistināta, realitātei neatbilstoša vienpusīga bilde, tikai tradicionāls ģimenes modelis. Sieviete kā pavarda sargātāja, bērnu aprūpētāja. Vīrieša pienākumi ir neskaidri, viņš netiek iesaistīts saskarsmē. Vīrieša pienākums ir finansēt ģimeni.

Dzimumi pārstāvēti bez uzkrītoša viena dzimuma pārsvara.	Abu dzimumu personas darbībā un mijiedarbībā, maz statisku portretu.
Attēli, kuros dzimumu nevar identificēt vai tas netiek konkretizēts ar stereotipiskiem atribūtiem. Neseksualizēts, funkcionāls apģērbs.	Videi un situācijai atbilstošs apģērbs.
Uzvedība un raksturs tiek saistīti ar personības unikalitāti, netiek attiecināti un vispārināti kā dzimumam raksturīgas iezīmes.	Dzimumu lomu izpratne tiek paplašināta, sieviešu un vīriešu uzvedības attēlojumā tiek lauzti dzimuma stereotipi.
Ievērots līdzsvars – gan sievietēm, gan vīriešiem tiek piešķirts statuss ģimenē.	Vīrietim tikpat bieži kā sievietei tiek minēts statuss ģimenē. Sievietes un vīrieša statuss ģimenē tiek norādīts atbilstoši kontekstam.
Analizēti dažādi mūsdienu sabiedrībā pastāvoši ģimenes modeļi. Gan sievietes, gan vīrieši pelna ģimenes iztikai, plāno ģimenes dzīvi, audzina bērnus, veic mājsaimniecības darbus.	Pienākumu sadalījums nav tradicionāls. Vīrietis tiek attēlots kā aktīvs saskarsmes veidotājs. Vīrietim ģimenē nav pasīva loma, viņš uzņemas atbildību par bērnu aprūpi, nodrošina bērna emocionālas un praktiskās vajadzības.

Mācību grāmatās ietvertais vēstījums (informācija, daiļliteratūras tekstu saturs, ilustrācijas)	Kā skolēni ir iesaistījušies mācību darbībās?	Meitenes lasa, pasīvi vēro, kā zēni veic saturiskas darbības.
	Kādas profesijas raksturotas un attēlotas mācību grāmatā, kāds ir aprakstīto un attēloto profesiju pārstāvju dzimums?	Sievietes un vīrieši stereotipiskās profesijās. Sievietes skaitliski mazāk attēlotas profesionālajā darbībā. Sievietēm ierobežotāks profesiju klāsts nekā vīriešiem. Vīrieši attēloti vadošos, prestižos amatos, intelektuāli sarežģītākās profesijās.
	Kā mācību grāmatā atspoguļotas cilvēku intereses un nodarbes brīvajā laikā?	Tradicionāli ar dzimumu saistīti hobiji: vīrieši nodarbojas ar sportu, sievietes gatavo, ada, apkopj puķes. Vīrieši attēloti pašattīstošās nodarbēs, sieviešu brīvā laika nodarbes ir praktiskas – darīt prieku ģimenei, vairot ģimenes labklājību Sieviete piebiedrojas vīriešu hobijam.
	Kā mācību grāmatā atspoguļota sieviešu un vīriešu sociālā funkcionēšana un mijiedarbība?	Sievietes attēlotas kā pasīvas, atkarīgas, aprūpējošas; vīrieši – aktīvi, agresīvi. Mācību grāmatā dominē individuāli portreti.
Mācību uzdevumi	Kādi mācību uzdevumi un apguves formas iekļautas mācību grāmatā? Kā tiek vērtēts skolēnu darbs?	Uzdevumi, kas virza uz sacensību.

Gan zēni, gan meitenes veic gan aktīvas, gan pasīvas darbības.	Gan zēni, gan meitenes iesaistās daudzveidīgās mācību darbībās. Zēni un meitenes kopā veic līdzvērtīgas darbības.
Sievietes un vīrieši proporcionāli attēloti dažādās profesijās, izvairoties no tradicionāli ar vienu dzimumu saistītu profesiju attēlošanas.	Profesiju dažādība sievietēm un vīriešiem tiek parādīta, izvairoties no tradicionālajām dzimumam piedēvētajām lomām. Gan sievietes, gan vīrieši tiek attēloti līdzvērtīgos, vienādi atalgotos, intelektuāli piesātinātos amatos.
Mācību grāmatās atspoguļotajās nodarbēs piedalās abu dzimumu pārstāvji.	Sievietes un vīrieši parādīti daudzveidīgās brīvā laika nodarbēs. Netiek atkārtoti dzimumu stereotipi brīvā laika nodarbēs (piemēram, sievietes tiek parādītas sportojot utt.). Sievietes līdzvērtīgā apjomā kā vīrieši attēlotas, izmantojot brīvo laiku un realizējot savas intereses.
Gan sievietes, gan vīrieši ir sociāli aktīvi. Abu dzimumu pārstāvji atspoguļoti līdzvērtīgā mijiedarbībā (grupās abu dzimumu pārstāvji). Gan sievietēm, gan vīriešiem sociālās un politiskās lomas ir vienādā daudzumā.	Sievietes un vīrieši veic darbības, kas lauž dzimumu stereotipus. Atspoguļots sievietes ieguldījums sabiedriskajā un politiskajā darbībā.
Dzimums nav dalījuma princips, izvirzot atšķirīgus uzdevumus, prasības.	Uzdevumu atbilstība dažādiem mācīšanās stiliem. Uzdevumi virza gan uz sacensību, gan uz sadarbību. Daudzveidīgas vērtēšanas formas.

Valoda	Vai mācību grāmatas valoda nav dzimumu diskriminējoša?	Dzimumdiskriminējoša terminoloģija. Dzimumu noniecinoša leksika. Nekonsekvence vīriešu/ sieviešu dzimtes profesiju nosaukumu lietošanā. Nevajadzīga dzimuma konkretizācija mācību saturā. Atsaucēs, kas apstiprina informācijas ticamību, dominē viena dzimuma pārstāvji.
Dizains	Vai mācību grāmatas dizains neizmanto un nereproducē dzimuma stereotipus?	Orientēšanās elementi (simboli, krāsas, caurviju tēli) balstās uz dzimuma stereotipiem. Mācību saturs tiek vizualizēts, balstoties uz stereotipiskām dzimumu lomām.

Dzimumneitrāla valoda, neviens no dzimumiem netiek noniecināts.	Skaidrota terminoloģija, kas saistīta ar dzimumu līdztiesību.
Orientēšanās elementiem nav uz dzimuma stereotipiem balstītu pazīmju, netiek lietoti tiem atbilstoši simboli, krāsas u. c. atribūtika. Mācību satura vizualizācija ir dzimumneitrāla.	Orientēšanās elementi lauž dzimuma stereotipus.

Literatūras saraksts

ANO Sieviešu diskriminācijas izskaušanas komitejas ziņojums. 30. sesija (2004. gada 12.–30. janvārī), 31. sesija (2004. gada 6.–23. jūlijā), Ģenerālā Asambleja, oficiālie protokoli. 59. sesija. Pielikums Nr. 38 (A/59/38).

Bamberger R. (Hrsg.) Zusammenstellung der internationalen Forschungsergebnisse zur Schulbuchbeurteilung bzw. Schulbuchgestaltung für die Mitglieder der Begutachtungskommissionen. Typoskript. – Wien: Institut für Schulbuchforschung und Lernförderung, 1994.

Black K. Gender Differences in Adolescents' Behaviour During Conflict Resolution Tasks With Best Friends. // Adolescence. – Fall, 2000. – http://www.findarticles.com

Connell R. W. The Men and the Boys. – Cambridge: Polity, 2000.

Daudzveidība Latvijas mācību grāmatās. – Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 2004.

Dzimumu līdztiesība Latvijā. Aptaujas rezultātu analīze. – Latvijas fakti, 2004. – www.medijuprojekts.lv

Dzimumu līdztiesības principa integrēšana praksē. Rokasgrāmata. – Rīga: UNDP, 2003.

Encyplopedia of Sociology / Ed. E. F. Borgatta, M. L. Borgatta). – Vol. 4. – New York, Toronto: Macmillan Publishing Company. – 1992.

Iedzīvotāju izpratne un attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem. Latvijas iedzīvotāju aptauja. – SKDS, 2001.

Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003). – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Papardes zieds", 2003.

Kavasa D. Latvijas likumdošanas analīze dzimtes jautājumu perspektīvā. – 1999.

Kā dzīvosim Latvijā 2015. gadā? Ziņojums par tūkstošgades attīstības mērķiem Latvijā. – Rīga: ANO Latvija, 2005.

Koncepcija dzimumu līdztiesības īstenošanai. Akceptēta Ministru kabinetā 2001. gada 16. oktobrī.

Latvijas Republikas ziņojums par 1979. gada 18. decembra Konvencijas par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu izpildi Latvijas Republikā laika posmā līdz 2002. gada 1. janvārim.

Lopez-Claros A., Zahidi S. Women's Empowerment: Measuring the Global Gender Gap. – Geneva: World Economic Forum, 2005. – http://www.weforum.org/pdf/Global_Competitiveness_Reports/Reports/gender_gap.pdf

Michael A. Down with Stereotypes! Eliminating Sexism from Children's Literature and School Textbooks. – Paris: UNESCO, 1986.

Neimane A. Latvijas sabiedriskās politikas analīze no dzimumu perspektīvas. – 1999.

Osler A. Still Hidden from History? The Representation of Women in Recently Published History Books. // Oxford Review of Education. – 1994. – Vol. 20., No. 2.

Pičukāne E., Ķīkule I., Zemīte S. Dzimuma lomu attēlojums mācību grāmatās latviešu valodā. – Rīga: Latvijas Dzimumu līdztiesības apvienība, 2002. – http://www.politika.lv/polit_real/files/lv?zinojums_dzimgram.pdf

Sievietes un vīrieši Latvijā. – Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2003.

Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija_izglitiba.pdf

The Applications of Human Rights to Reproductive and Sexual Health: A Compilation of the Work of the European Human Rights System. – Warsaw: Central and Eastern European Women's Network for Sexual and Reproductive Health and Rights, 2002.

Valsts pamatizglītības standartam un valsts vispārējās vidējās izglītības standartam atbilstošu mācību līdzekļu – mācību grāmatu apstiprināšanas nolikums. Apstiprināts ar IZM 2003. gada 12. maija rīkojumu Nr. 213.

Vispārējās izglītības satura reformas koncepcija. Apstiprināta ar IZM 1998. gada 8. aprīļa rīkojumu Nr. 202.

Willis S. Mathematics: From Constructing Privilege to Deconstructing Myths. // Gender In/Forms Curriculum. Ed. J. Gaskell, J. Willinsk. – New York: Teachers College Press, 1995.

Weinraub M., Clemens L. P., Sockloff A., Ethridge T., Gracely E., Myers B. The development of sex role stereotypes in the third year: relationships to gender labelling, gender identity, sex-typed toy preference, and family characteristics. – http://www.ncbi.nlm.nih.gov/

Whose perspective? A Guide to Gender Sensitive Analysis of the Media. – Kingston: Women's Media Watch Jamaica, 1998.

Костикова И. В. Введение в гендерные исследования. – Москва, 2005.